

ГЕНЕРАЛ КІПРЫЯН КАНДРАТОВІЧ Крэскі да жыцця

Кіпрыян (Цыпрыян) Антонавіч Кандратовіч нарадзіўся 28 красавіка 1859 г. у маёнтку Зіневічы (Лідскі раён, каля в. Ваверка). Паводле сямейнага падання, ён быў народжаны па-за шлюбам — сын графа Юрыя Трубяцкога, які займаў розныя пасады, злучаныя з юрыспрудэнцыяй, на Лідчыне. Маці — Зінаіда (?) Залеская, дачка абшарніка, трымаўшага маёнтак Місевічы каля Зіневічаў. Маці выйшла замуж за шляхціца Кандратовіча, чыё прозвішча і імя па бацьку Кіпрыян атрымаў.

Род Залескіх герба «Любіч» — уладальнікаў маёнтка Зіневічы — ёсць у спісах лідскай шляхты. У 1834 г. гаспадаром Зіневічаў быў Маўрысі Залескі — сын Анджэя, меў 55 прыгонных сялянаў мужчынскага полу¹. У 1844 г. маёнтак (51 душ мужчынскіх, 52 душы жаночыя, 460 дзесяцін зямлі) належаў падпалкоўніку Юзафу Залескаму, сыну Маўрысія², які і быў дзедам будучага генерала «па кудзелі».

Кандратовічы — старажытны род герба — «Сыракомля», што паходзіць ад Кандрата, якому ў XV ст. былі падараваны некалькі маёнткаў. Род Кандратовічаў падзяліўся на 7 галін, унесеныя у 1-ю і 6-ю часткі радаводных кніг Віленскай, Віцебскай, Ковенскай, Мінскай і Магілёўскай губерняў. Кандратовічы ёсць і ў спісах шляхты Лідскага павета³.

Трубяцкія — княжацкі род, лінія Гедзімінавічаў, паходзяць ад князя Зміцера Альгердавіча, унука Гедзіміна. Тытулаваліся князямі ад горада Трубяцка — часткі былога Чарнігаўскага княства. Трубяцкое княства захоплена ў 1566 г. Вялікім Княствам Маскоўскім, тады ж князі Трубяцкія падпарадкаваліся маскоўскаму князю Івану Васілевічу. Трубяцкое княства вернутае ў склад ВКЛ паводле Дэўлінскага перамір'я 1618 г., страчанае ў выніку вайны Расіі з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг. Князь Юры Мікітавіч Трубяцкі атрымаў частку Трубяцка ў 1621 г. (ад яго працягваецца род Трубяцкіх), ягоны ўнук князь Юрый Пятровіч Трубяцкі, выехаў у Расею ў 1657 г. З XVII ст. — гэта магутны і разгалінаваны дваранскі род Расійскай імперыі.

Сямейную гісторыю аб Юрыі Трубяцкім як бацьку будучага генерала мне паведаміў унук Кандратовіча — Джон Рэйні, пажылы чалавек, які жыве цяпер у Ангельшчыне. Раздрукоўкі ягоных е-мэйлаў я захоўваю вось ужо сем гадоў. Джон Рэйні паведаміў, што бацькам Юрыя Трубяцкога быў Мікалай Мікалаевіч Трубяцкі. Гэта і дало мне магчымасць зрабіць спробу прасачыць радавод генерала па лініі Трубяцкіх.

У «Весніку Заходняй Расіі» за 1867 г. мне атрымалася знайсці інфармацыю пра лідскага «мирового посредника»⁴ князя Трубяцкога: *«Нельга не згадаць... што пры асвячэнні абедзвюх цэркваў, на левым клірасе, да вялікага суцяшэння бацькоў і знаёмых, спяваў хор сялянскіх хлопчыкаў, арганізаваны ў Лідзе і добра навучаны спеву шаноўным "мировым посредником" Князем Трубяцкім, гэты хор стройна спявае царкоўную службу ў лідскай царкве, яго яснавельможнасць рэгент лічыць за... гонар, каб гэты хор спяваў... пры асвячэнні дакудаўскай і арлянскай цэркваў»*⁵. Відавочна, што гэта бацька

¹ Гл.: Malewski Czesław. Wykaz alfabetyczny z 1844 r. majątków pow. lidzkiego // Ziemia lidzka. Kwiecień. 2004. Nr 2(60).

² Гл.: Malewski Czesław. Rody szlacheckie Litwie w XIX wieku. Powiat Lidzki. Wilno, 2005. S. 261.

³ Гл.: Malewski Czesław. Rody szlacheckie Litwie w XIX wieku. Powiat Lidzki. S. 148.

⁴ Мировой посредник — службовая асоба ў Расіі ў перыяд правядзення сялянскай рэформы 1861 г. Прызначаўся з дваранаў для сцвярджэння статутных грамад і разбору канфліктаў паміж сялянамі і абшарнікамі. Валодаў судова-адміністрацыйнай уладай.

⁵ Вестник Западной России. Кн. 9. Т. III. Вильна, 1867. С. 252.

Кандратовіча, і магчыма, што і малы Кіпрыян таксама спяваў у царкве. А ў адрас-календары віленскага генерал-губернатарства на 1868 г. ёсць надзвычай цікавая інфармацыя аб Трубяцкім: «Міравы пасярэднік 3-яга ўчастка, Трубяцкі Юры Мікалаевіч, губернскі сакратар, узнагароджаны ордэнамі св. Станіслава 2-й і 3-й ступеняў і медалём у памяць аб ўціхамірванні “польскага мецяжу” 1863–1864 гг., на пасадае міраваго пасярэдніка знаходзіўся з 10 чэрвеня 1864 г., закончыў Маскоўскі ўніверсітэт, халасты, агульны тэрмін стацкай службы — 5 гадоў. І самае галоўнае, у 1868 г. яму было 27 гадоў»⁶. Калі нарадзіўся Кіпрыян, Юрыю Трубяцкому было... 18 гадоў. Раман гімназістаў.

Відавочна, што Юры Трубяцкі вярнуўся на Лідчыну пасля заканчэння Маскоўскага ўніверсітэта (курс — 4 гады). Тое, што сталічны князь з універсітэцкай адукацыяй прыехаў у чужую і недружалюбную для расейца правінцыю, дзе для яго не было нават круга зносінаў, кажа аб тым, што каханне было сапраўдным. Падрабязнасцяў дзяцінства малаго Кіпрыяна мы, пэўна, ужо ніколі не даведаемся. Але ж тое, што маці і айчычым — каталікі, а Кіпрыян Кандратовіч — праваслаўны, сведчыць аб удзеле Юрыя Мікалаевіча ў выхаванні сына.

Памяць аб гэтай гісторыі захавалі не толькі ўнукі ў Англіі. Я чуў гэтую рамантычную гісторыю пра каханне лідскай паненкі з рускім князем і іхняга сына — генерала — аджанчыны (1929 г. н.), чыя бабуля (прыкладна 1880 г. н.) была з роду Залескіх.

Адзіным Мікалаем Мікалаевічам Трубяцкім, які мог быць «дзедкам» Кандратовіча, быў Мікалай Мікалаевіч Трубяцкі (1804 г. н.), жанаты з Лізаветай Аляксандраўнай Лапухіной.

У адным з лістоў да Марыі Аляксандраўны Лапухіной (сястры Лізаветы Аляксандраўны) М. Ю. Лермантаў згадвае аб вяселлі князя (*mariage du prince*), і гэтае месца ў пісьме звычайна тлумачыцца як вяселле Мікалая Мікалаевіча Трубяцкага і Алены Аляксандраўны Лапухіной. Князь М. М. Трубяцкі быў сынам Мікалая Сяргеевіча Трубяцкага і Кацярыны Пятроўны (у дзявоцтве — Мяшчэрскай). У 1822 г. М. М. Трубяцкі паступіў у Маскоўскі ўніверсітэт на аддзяленне слаvesных навук, якое закончыў у 1826 г. У 1830–1833 гг. служыў у Межавай канцылярыі. Памёр 13 кастрычніка 1879 г.⁷. Ёсць непацверджаная інфармацыя аб тым, што нейкі час ён быў мінскім губернатарам⁸.

З усёй сям’ёй Лапухіных сябраваў М. Ю. Лермантаў.

Родная сястра Лізаветы Аляксандраўны Трубяцкай — Варвара Аляксандраўна (1815–09.08.1851) — была бліскім сябрам М. Ю. Лермантава. Сардэчную прыхільнасць да яе паэт захоўваў усё жыццё. Вобраз Варанькі Лапухіной знайшоў увасабленне ў раманах «Герой нашага часу», «Вадзім», а мноства вершаў, у тым ліку «Ізмаіл-бей», «Дэман», «Мы выпадкова звязаныя лёсам...»⁹, прысвечаны Варвары Аляксандраўне, якую паэт глыбока кахаў.

Трэцяя сястра — Марыя Аляксандраўна Лапухіна (01.01.1803–17.03.1864 г.) — таксама сябар дзяцінства і юнацтва М. Ю. Лермантава. Захавалася іх перапіска.

⁶ Адрес-календарь Виленского генерал-губернаторства на 1868 год. СПб., 1868. С. 19.

⁷ Лермонтов М. Ю. Проза и письма: Комментарии и варианты / коммент. Б. М. Эйхенбаума, В. А. Мануйлова // Лермонтов М. Ю. Полное собрание сочинений: В 5 т. М.; Л.: Academia, 1935–1937. Т. 5. Проза и письма. 1937. С. 522.

⁸ Всероссийское генеалогическое древо. Трубецкие. <http://www.vgd.ru/T/trubecky.htm> // Трубецкая Любовь Николаевна 1868–1928. Дочь Минского губернатора, генерал-майора князя Николая Николаевича Трубецкого (1804–1879) и Елены Алексеевны Лопухиной (1806–1882).

⁹ Лермонтов М. Ю. Полное собрание сочинений. Т. 1. М.: Художественная литература, 1957. С. 273. («Не ты, но судьба виновата была, // Что скоро ты мне изменила, // Она тебе прелести женщин дала, // Но женское сердце вложила...»)

Брат — Аляксей Аляксандравіч Лапухін (29.09.1813–09.12.1872) — камер-юнкер, стацкі дарадца ў 1864 г., блізкі сябар М. Ю. Лермантава: «Толькі вельмі нешматлікія, і сярод іх А. А. Лапухін, глыбока шанавалі сяброўства з ім і верылі ў ягоную высокую душу, і захавалі гэтае стаўленне пасля смерці»¹⁰.

Дарэчы, старэйшым сынам Мікалая Мікалаевіча Трубяцкага («дзед» Кандратовіча) быў таксама Мікалай Мікалаевіч Трубяцкі (1836–1902), генерал-лейтэнант, мінскі генерал-губернатар з 1886 да 1902 гг.¹¹.

Па лініях Трубяцкіх і Лапухіных Кандратовіч быў сваяком Сяргея Мікалаевіча Трубяцкага (1862–1905), рэктара Маскоўскага ўніверсітэта, які быў вядомы фундаментальнымі працамі па гісторыі антычнай філасофіі, анталогіі, гнесеалогіі, культуралогіі, быў публіцыстам і грамадскім дзеячам, і Яўгена Мікалаевіча Трубяцкага (1863–1920), рэлігійнага філосафа і прававеда¹². Сын С. М. Трубяцкага — Мікалай Сяргеевіч Трубяцкі (1890–1938) — адзін з найбольш універсальных мысляроў рускага замежжа, лінгвіст, філолаг, гісторык, філосаф, палітолаг, заснавальнік плыні рускай думкі еўразійства¹³. Прыхільнасць да палітычнага крыла гэтай плыні фатальна паўплывала на лёс сына генерала Кандратовіча — Уладзіміра.

Унук генерала, Джон Рэйні, паведаміў мне, што менавіта Трубяцкія дапамагалі выхоўваць малаго Кіпрыяна, далі магчымасць атрымаць адукацыю і пачаць вайсковую кар’еру. Ён вучыўся ў Лідскай павятовай дваранскай школе. На вайсковую службу паступіў 07 траўня 1875 г. у Вільні¹⁴. У 1878 г. закончыў адну з найлепшых вайсковых вучэльняў Расіі — 2-ю вайсковую Канстанцінаўскую вучэльню ў Пецябургу. Юнкеры тут атрымлівалі выдатную адукацыю, грунтоўна вывучаючы дакладныя навукі: матэматыку, аналітычную геаметрыю, дыферэнцыяльнае і пачатак інтэгральнага вылічэння, фізіку, хімію, механіку, чарчэнне. Акрамя агульнаадукацыйных і адмысловых вайсковых навук юнкеры навучаліся пешаму і коннаму шыхту, статутам, гімнастыцы, верхавой яздзе і фехтаванню. У лагерах праходзілі практычны курс стральбы і тапаграфіі з вырашэннем тактычных задач.

16 красавіка 1878 г. Кандратовіч быў выпушчаны падпаручнікам і прыпісаны да лейб-гвардзейскага Егерскага палка. Затым пераведзены ў лейб-гвардзейскі Ізмайлаўскі полк з паніжэннем у чыне — прапаршчыкам (справа ў тым, што чын у арміі лічыўся на ступень меншым за чын у гвардыі)¹⁵.

Руска-турэцкая вайна, акадэмія

Адразу пасля вайсковай вучэльні малады афіцэр добраахвотнікам узяў удзел у руска-турэцкай вайне 1877–1878 гг. у шэрагах грэнадзёрскага корпуса. Праз некалькі гадоў пасля вайны капітан Кандратовіч, афіцэр для асобых даручэнняў пры штабе Грэнадзёрскага корпуса, у якасці дыпломнай працы ў акадэміі напісаў кнігу «Плеўна і грэнадзёры

¹⁰ Светлейшие князья, князья и дворяне Лопухины. Родословная поколенная роспись. <http://lopukhins.narod.ru/rospis-full.htm>.

¹¹ Гл.: Дворянские роды Российской империи. Т. 2. М., 1995. С. 72; інтэрнет-рэсурс «MySpace», Science & History. Trubeckoj <http://groups.myspace.com/trubecksky>.

¹² Гл.: Всероссийское генеалогическое древо. Трубецкие. <http://www.vgd.ru/T/trubecky.htm>.

¹³ Гл.: Трубецкой Николай Сергеевич. Биографический указатель. <http://www.hrono.info/biograf/trubeckoins.html>.

¹⁴ Гл.: Lietuvių enciklopedija. Boston. Т. 12. S. 318–319.

¹⁵ Гл.: Военная энциклопедия издания Сытина. Т. 13. СПб., 1914. С. 105.

28 лістапада 1877 г.»¹⁶ (Плевна и гренадеры, 28 ноября 1877 г. / сост.: Кондратович К. А., Сокол И. Я.; под ред. Маныкина-Невструева А. И. М.: Унив. тип., 1887. X, 223, 61 с., [12] л. ил. Содерж. части: Очерк действий гренадер под Плевною в 1877 году; Плевненский памятник). Апісваючы месяцы перад адпраўкай корпуса на вайну, ён пісаў: «Грэнадзёры прагна сачылі за весткамі з тэатру вайны. Часта жаўнеры пыталіся ў сваіх афіцэраў: “Чаму нас не бяруць? Ці хапае войскаў за Дунаем?” Балюча было чуць і чытаць аб здзеках турак з балгараў. З пачуццём зайздасці праводзілі афіцэры і жаўнеры сваіх таварышаў з першай дывізіі, якія выпраўляліся на Каўказ ваяваць з туркамі»¹⁷. Гэта кніга з’яўляецца фундаментальнай крыніцай і шырока выкарыстоўваецца гісторыкамі руска-турэцкай вайны 1877–1878 гг.

У 1884 г. будучы генерал закончыў Мікалаеўскую акадэмію Генеральнага Штаба па 1-м разрадзе (гэта значыць — быў сярод найлепшых). Выпуск 1884 г. — 20 афіцэраў. Конкурс пры паступленні ў акадэмію дасягаў 20 чалавек на месца, пры тым што большасць афіцэраў здавала папярэднія іспыты ў сваіх вайсковых акругах. Кожны год заканчвалі жыццё самагубствам афіцэры, якія не паступілі ў акадэмію ці былі адлічаны пасля першага ці другога года. Акадэмія Генеральнага Штаба давала вельмі добрую вышэйшую вайсковую адукацыю, і для «простых» афіцэраў гэта была практычна адзіная магчымасць хуткага службовага росту. Таму і ў арміі, і ў гвардыі выпускнікоў акадэміі не любілі, называлі мянушкамі «мамэнты» ці «фазаны»¹⁸.

Уменне аналізаваць падзеі і пісаць не засталося не запатрабаваным і пасля акадэміі. Кіпрыян Кандратовіч у 1884–1900 гг., працягваючы службу ў войску, супрацоўнічаў з газетай «Московские ведомости» ў якасці вайсковага аглядальніка.

Паўстанне баксёраў

У Кітаі ў траўні 1900 г. года ўспыхнула магутнае сялянскае паўстанне. Ініцыятарам паўстання з’явілася таемнае рэлігійнае таварыства «Іхэцюань» («Кулак у імя справядлівасці і згоды»). У сувязі з тым, што ў назву таварыства ўваходзіла слова «цюань» (куллак), замежнікі назвалі паўстанцаў «баксэрамі» а само паўстанне — «баксёрскім».

Паўстанцаў падтрымалі кітайскія вайсковыя часткі. У чэрвені «баксёры» дайшлі да Пекіна, па дарозе знішчаючы ўсіх замежных грамадзянаў і хрысціянаў — кітайцаў. Быў узяты ў аблогу еўрапейскі квартал, дзе знаходзіліся дыпламатычныя місіі. Урады еўрапейскіх дзяржаў, не маглі абыхава пазіраць на тое, як льецца кроў еўрапейцаў, і з мэтай вызвалення абложаных у Пекіне дыпламатычных місій зацікаўленыя краіны пачалі спешна рыхтаваць узброеную інтэрвенцыю. Адзінае рашэнне было прынятае ў еўрапейскіх сталіцах вельмі хутка, бо «баксёры» не рабілі адрознення паміж еўрапейцамі: яны бязлітасна знішчалі ўсіх «белых чарцей».

Было вырашана выправіць у Пекін саюзныя вайсковыя кантынгенты. На пост га-лоўнакамандуючага міжнароднай карнай экспедыцыяй германскі імператар Вільгельм II прапанаваў 68-гадовага генерал-фельдмаршала Альфрэда фон Вальдерзее. Але пакуль германскі генерал-фельдмаршал прыбыў на тэатр ваенных дзеянняў, барацьба з «баксэрамі» была ў асноўным ужо завершаная. З порта Тяньцзінь на сталіцу Цын-скай імперыі Пекін выступіў міжнародны 20-тысячны экспедыцыйны корпус пад камандаваннем рускага генерала М. П. Ліневіча і адмірала Я. І. Аляксеева (9000 японцаў, 4000 рускіх, 6000 ангельцаў, амерыканцаў, французцаў і інш.). Саюзнікі штурмам

¹⁶ БЭ. Т. 7. С. 578.

¹⁷ Наша слова. 2003. № 9 (596), № 10 (597), № 11 (598).

¹⁸ Наша слова. 2007. № 40 (828).

авалодалі кітайскай сталіцай і вызвалілі дыпламатычны квартал, абаронцы якога можна вытрымалі 54-дзённую аблогу кітайцаў¹⁹. У каштоўнай крыніцы аб падзеях таго часу ў Кітаі — кнізе «У стен недвижного Китая. Дневник корреспондента “Нового Края” на театре военных действий в Китае в 1900 году» Дзмітрыя Янчавецкага²⁰ — на старонцы 472 чытаем: «24-га жніўня ў Пекін на тройцы прыбыў камандуючы войскамі віцэ-адмірал Я. І. Аляксееў, сустрэты перад варотамі Пекіна начальнікам вайсковых шляхоў палкоўнікам **Кандратовічам**. Прыняўшы рапарт (Кандратовіча. — Л. Л.), адмірал праехаў у Імператарскую Расійскую місію...».

У 1900 г. з фармулёўкай «за баявыя адзнакі» раней тэрміну Кандратовічу прысвоена званне генерал-маёр²¹.

Але ў ліпені 1900 г. «іхэцюані» (у іх ліку апынуліся і мясцовыя кітайскія войскі) напалі на Усходне-Кітайскую чыгунку: з 1300 вёрст чыгуначнай каляі было разбурана каля 900 вёрст. Сотні мірных людзей — чыгуначнікі і члены іх сем’яў — былі забітыя. Справа дайшла нават да таго, што войскі ціцікарскага губернатара Шоў Шаня пераправіліся праз Амур і атакавалі горад Благовешчанск, узялі ў аблогу сталіцу Усходне-Кітайскай чыгункі (КВЖД) горад Харбін, спрабуючы знішчыць расійскіх будаўнікоў чыгункі. Гэта былі сапраўды драматычныя падзеі.

У Маньчжур’ю былі ўведзеныя расійскія войскі. Падчас баёў з атрадамі «баксэраў» расійскія войскі страцілі 242 чалавекі забітымі і 1283 параненымі. Кітайскія рэгулярныя войскі былі хутка разбітыя, а для барацьбы са шматлікімі дробнымі атрадамі былі створаны лятучыя атрады расійскага войска. Д. Янчавецкі на старонках 604–607 піша: «23 верасня выйшаў з Мукдэна лятучы атрад пад начальствам Генеральнага Штаба генерала **Кандратовіча**, начальніка вайсковых шляхоў, у складзе пяхоты і артылерыі (падпалкоўнік князь Крапоткін), конніцы (есаул Мадрытаў) і сапёраў. Мэтай гэтага атрада было ўсталяваць зносіны па рацэ Ляохэ і яе прытоку Хунхэ, які праходзіць побач з Мукдэнам, для таго, каб дастаўляць транспарты вадою...».

Генерал **Кандратовіч** прайшоў увесь прызначаны шлях, меў у шматлікіх месцах перастрэлку з кітайскімі войскамі і “баксэрамі” і ўпершыню ўсталяваў сувязь па рацэ Ляохэ паміж Мукдэнам і Інкоў. На генерала **Кандратовіча** ў кампанію 1900 года была ўскладзеная вельмі цяжкая, складаная і адказная справа: забеспячэнне вайсковых шляхоў зносінаў і арганізацыя тылу на вялізным абшары — ад Пекіна да Мукдэна.

Дзякуючы яго намаганням неўзабаве пасля ўзяцця Пекіна і Мукдэна быў праведзены нашымі сапёрамі рускі вайсковы тэлеграф паміж Порт-Артурам і гэтымі гарадамі. Таксама дзякуючы настойлівасці генерала **Кандратовіча** хутка быў адноўлены кітайскі тэлеграф, разбураны ў Маньчжур’і “баксэрамі”. З дапамогай гэтага тэлеграфа былі ўсталяваны прамыя тэлеграфныя зносіны паміж Порт-Артурам і Сібір’ю, дзякуючы чаму Пецябург атрымаў магчымасць мець сувязь непасрэдна з Маньчжур’яй і Квантунам па рускім тэлеграфе, не звяртаючыся да замежных кабеляў. Пасля генерал **Кандратовіч** быў начальнікам атрадаў, якія пасылаліся ўглыб Маньчжур’і для ўціхаміравання краіны... цяжкія і працяглыя экспедыцыі генералаў **Кандратовіча**, Цярпіцкага і Каўльбарса ў горы Маньчжур’і толькі раскідалі гнёзды “баксэраў”, але не знішчылі іх. Некалькі тысяч “баксэраў” і іх галоўны правадыр... Ліўданьцзэр (па-бе-

¹⁹ Гл.: Шишо А. В. Неизвестные страницы русско-японской войны: 1904–1905 гг. Москва, 2004. С. 9–15.

²⁰ Гл.: Янчавецкий Д. У стен недвижного Китая. Дневник корреспондента «Нового Края» на театре военных действий в Китае в 1900 году. СПб. — Порт-Артур, 1903. С. 472.

²¹ Гл.: Военная энциклопедия издания Сытина. Т. 13. С. 105.

ларуску: шэсць шрацінак) здаліся рускім... Але тысячы іх яшчэ хаваліся ў лясках і скалах Маньчжурый для рабавання і гвалту»²².

Руска-японская вайна

Пасля вайны 1900 г. генерал Кандратовіч застаўся служыць на Далёкім Усходзе. У воіску ён лічыўся адмыслоўцам па Кітаі і заўсёды, акрамя сваіх асноўных абавязкаў, ён займаўся кантактамі з мясцовым насельніцтвам і адказваў за выведку.

З справаздачы № 1 «Аб дзейнасці выведвальнага аддзялення Штаба Маньчжурскай Арміі (ад пачатку вайны па 25 лютага 1905 г.): *«На пачатку кампаніі, адпаведна тагачаснаму размяшчэнню нашых войскаў... блізкая выведка пасродкам лазутчыкаў кітайцаў і карэйцаў была ўскладзеная... у паўднёвым авангардзе на начальніка 9-й Усходне-Сібірскай стралковай дывізіі генерал-маёра **Кандратовіча**. Таемная выведка ў паўднёвым авангардзе... была ўскладзеная на пачатку сакавіка 1904 г. на генерал-маёра **Кандратовіча**, таму што ён служыў раней у Маньчжурый, меў знаёмствы з кітайцамі і мясцовымі місіянерамі»*²³.

Да пачатку вайны з Японіяй Расія хутка павялічвае колькасць сваіх войскаў на Далёкім Усходзе. Кандратовічу даручана сфармаваць у Паўднёвай Маньчжурый 9-ю Усходне-Сібірскую брыгаду з 4 палкоў 3-бatalьённага складу. 30 студзеня 1904 г. пачалося дафармаванне брыгад новымі батальёнамі. Але да пачатку вайны паспелі павялічыць толькі 9-ю брыгаду. 18 лютага 1904 г. Кандратовіч завяршыў фармаванне сваіх войскаў. 6 лютага пачалося фармаванне 1-га Усходне-Сібірскага корпуса ў складзе 3-й, 4-й, 9-й брыгад. Да лета 1904 г. 9-я брыгада папаўняецца новымі батальёнамі і становіцца 9-й Усходне-Сібірскай дывізіяй. Камандзірам 9-й Усходне-Сібірскай дывізіі прызначаецца генерал К. А. Кандратовіч. Дывізіённы дабрачынны а. Георгі Шавельскі, які, дарэчы, таксама быў беларусам, пісаў, што адносіны з афіцэрамі дывізіі былі складанымі, напрыклад, *«палкоўнік Лісоўскі дэманстраваў яму сваю непавагу, і ён [Кандратовіч] ... цяжкім зносіў гэта»*. Цяжка сказаць чым былі выкліканы такія адносіны да свайго камандзіра, магчыма, яго «нізкім» паходжаннем, але стрыманасць генерала не можа не выклікаць павагі. Тым больш, што дывізія была адна з найлепшых, і яна зрабіла імя Кандратовічу²⁴. Наогул, Кандратовіч быў эlegantным, вытанчаным і вельмі патрабавальным афіцэрам.

Руска-японская вайна пачалася 27 студзеня 1904 г. з міннай атакі японцамі рускай эскадры ў Порт-Артуры. Вайна ішла беспаспяхова для Расійскай арміі. 2 чэрвеня Першы корпус генерала Штакельберга, у склад якога ўваходзіла дывізія Кандратовіча, атрымаў паразу пад Вафангоў ад войскаў японскага генерала Оку. Згодна с дыспазіцыяй рускія наступалі трыма калонамі, *«...агульнае кіраўніцтва над сярэдняй і правай калонамі даручаецца начальніку 9-й дывізіі генерал-маёру Кандратовічу»*²⁵. У бітве на р. Шахе напрыканцы верасня 1904 г. войскі 1-га Сібірскага корпуса вялі наступ на перавалы Чангаўлін, Заходні і Усходні Тумылін з мэтай захопу гэтых перавалаў. Кандратовіч кіраваў левай калонай з 9-ці батальёнаў

²² Янчевецкий Д. У стен недвижного Китая. С. 472.

²³ Деревянко И. «Белые пятна» Русско-японской войны. Русская разведка и контрразведка в войне 1904–1905 гг. М., 2005. С. 15.

²⁴ Гл.: О. Гергий Шавельский. Воспоминания последнего Протопресвитера русской армии и флота. Т. I. Нью-Йорк: Издательство им. Чехова, 1954. С. 155.

²⁵ Русско-японская война 1904–1905 гг. Т. II. Спб., 1910. С. 10–12.

і вёў наступ на перавал Заходні Тумылін²⁶. У кнігах па гісторыі гэтай вайны імя Кандратовіча ўспамінаецца шматразоў.

На гэтай вайне ён атрымаў скразное раненне ў грудзі на камандным пункце 13 студзеня 1905 г., сведкам ранення быў А. А. Ігнацьеў, які апісаў яго ў сваіх мемуарах²⁷. Аб раненні камандзіра дывізіі паведамляла газета «Рускі інвалід»²⁸.

А 17 ліпеня 1906 г. Кандратовіч быў узнагароджаны ордэнам Святога Георгія 4-й ступені «за заслугі ў справах супраць японцаў». У загадзе аб узнагароджанні было напісана: «За тое, што будучы 16-га і 18-га жніўня 1904 года начальнікам баявога ўчастка на перадавых Ляляянскіх пазіцыях ля вёскі Фанцзятунь, ён, дзякуючы добраму кіраванню, асабістай мужнасці і ўмеламу выдаткоўванню сіл свайго малога атрада, адбіў шматлікія шалёныя атакі праціўніка, які пераўзыходзіў у шмат разоў у ліку наш слабы атрад; 18-га жніўня, калі з прычыны вялізнага змяншэння людзей у дывізіі, становішча атрада стала крытычным і прарыў пазіцыі супраціўнікам зрабіўся непазбежным, генерал-лейтэнант Кандратовіч, па асабістай сваёй ініцыятыве і насуперак загаду камандзіра корпуса, зрушыў бліжэйшыя да пазіцыі часткі карпуснога рэзерву (2 батальёны 18-га Усходне-Сібірскага стралковага палка), асабіста накіраваў іх на больш пагражальныя ўчасткі пазіцыі, чым абараніў пазіцыю і выратаваў ад непазбежнай згубы рэшткі сваёй дывізіі»²⁹.

Дадам, што дзед аўтара гэтага нарыса, Васіль Гаўрылавіч Лаўрэш (Лаўрыш), як кадравы шараговец расійскага войска прайшоў свой жаўнерскі шлях на той вайне ад пачатку да самага канца і быў узнагароджаны жаўнерскім Гергіеўскім крыжам «за ўратаване афіцэра на полі бою».

Паміж войнамі

Пасля выздараўлення Кіпрыян Кандратовіч быў прыкамандзіраваны да Галоўнага Штаба, а на пачатку 1907 г. меней за месяц (02.01.1907–25.01.1907) быў камандзірам 2-га вайсковага корпуса, штаб якога знаходзіўся ў Гродна. Выглядае на тое, што камандаванне вырашыла даць магчымасць цяжка параненаму генералу пабыць на радзіме перад чарговым прызначэннем у Азію. Бо ўжо 25 студзеня 1907 г. генерал-лейтэнант К. А. Кандратовіч прызначаецца памочнікам Туркестанскага генерал-губернатара і камандуючага войскамі Туркестанскай акругі генерала Самсонава і адначасова начальнікам штаба Семірэчанскага казачага войска ў г. Ташкент³⁰. Камандуючым войскамі акругі быў аднагодак Кандратовіча і аднакашнік па Акадэміі Генеральнага Штаба (таксама выпуск 1884 г.) генерал А. В. Самсонаў.

²⁶ Гл.: Куропаткин А. Н. Русско-японская война, 1904–1905: Итоги войны. СПб.: Полигон, 2002. С. 309.

²⁷ Гл.: Игнатъев А. А. 50 лет в строю. Петрозаводск, 1963. С. 294. *(Бой разгорался с каждой минутой. Загремела артиллерия. Хэгоутай огласился разрывами шимоз. Сперва они летели только с востока, потом откуда-то с юга, где развертывалась наша 9-я дивизия Кондратовича... потери росли.*

— Алексей Алексеевич, я ранен, — сказал мне неожиданно стоявший рядом со мной генерал Кондратович, повиснув на моей руке

— Начальник штаба — распоряжайтесь!

Кондратович оказался прав, так как, взглянув на его спину, я заметил в его шинели выходное отверстие пули. Подбежали санитары, а Штакельберг (командир 1-го корпуса. — Л. Л.) тем же ровным сухим голосом, которым он отдавал все распоряжения, негромко сказал:

— Сдайте командование, генерал, желаю вам скоро поправиться...)

²⁸ Рускі інвалід. 18.01.1905. № 13. С. 3.

²⁹ Наша слова. 10 кастр. 2007. № 40 (828).

³⁰ Военная энциклопедия издания Сытина. Т. 13. С. 105.

Пасада Кандратовіча ў Сярэдняй Азіі — гэта пасада адміністратара. Напрыклад, у адміністрацыйнай кнізе туркестанскага губернатара подпісы генерала з візай «Зацвярджаю, намеснік генерал-губернатара генерал-лейтэнант Кандратовіч» стаяць на паперах аб атрыманні крэдыту на насенне 294 кіргізам, якія пакутавалі ад неўраджаю (15 траўня 1909 г.), «аб выдачы крэдыту ў памеры 2465 р. на насенне для 58 арандатараў, з якіх 57 туземцаў і 1 рускі» (23 траўня 1909 г.), аб абкладанні падаткамі жыхароў Бухары³¹.

У той час яшчэ не заціхла рэха першай рускай рэвалюцыі і працягваўся рэвалюцыйны тэрор. Барацьба з рэвалюцыянерамі таксама ўваходзіць у абавязкі К. А. Кандратовіча. Увесну 1907 г. удзельнікі семірэчанскай рэвалюцыйнай групы сацыялістаў наладзілі ў горадзе Верным (цяпер Алматы) выпуск газеты «Абстрэл» (па дадзеных паліцыі, з красавіка да канца жніўня 1907 г. выйшла 5 нумароў газеты). У 5-м нумары «Абстрэлу» артыкул «Нашы героі» напісаны з нагоды прыезду ў Верны памочніка туркестанскага генерал-губернатара Кандратовіча, «які... атрымаў поспех на частцы вышуку, у чым яму дапамог віцэ-губернатар Остапкін». У артыкуле згадваецца выпадак, звязаны з «выяўленнем у бясплатнай чытальні дзвюх забароненых брашур. Па даручэнні **Кандратовіча** старэйшым дарадцам Пантусавым быў зроблены агляд гэтай чытальні, у выніку чаго знайшлі яшчэ дзве такія самыя браштуры... За гэта бібліятэка і кніжны склад былі зачыненыя». Кандратовіч арыштаваў тапографа Макарава за захаванне нелегальнай літаратуры... Падчас знаходжання генерала Кандратовіча ў горадзе Верным генерал падняў пытанне аб бясплатнай адпраўцы салдацкіх лістоў, але на гэта не знайшлося сродкаў у бюджэце³².

Наогул, як адзначалася ў афіцыйнай «Запісцы аб праявах рэвалюцыйнага характару ў Туркестанскім краі за перыяд з лістапада 1905 да лістапада 1906 г.» антыўрадавая агітацыя вялася асабліва актыўна. Сярод насельніцтва распаўсюджвалася мноства пракламацый, накіраваных супраць улады з заклікамі да супраціву са зброяй у руках. Гэта агітацыйна-прапагандысцкая праца сярод сялянаў прыносіла свой плён. Туркестанскі генерал-губернатар звязваў абвастрэнне аграрнага руху з дзейнасцю рэвалюцыйнай сацыял-дэмакратыі. Дакладваючы 24 снежня 1905 г. вайскаваму міністру аб сваёй паездцы па сямірэччы, ён падкрэсліў, што аграрныя беспарадкі не прынялі б шырокага размаху без рэвалюцыйнай прапаганды.

Увесну і ўлетку 1907 г. у Пішпекскім павеце (Кыргістан) успыхнулі хваляванні сярод сялянаў. «Першыя просьбы, якія былі заяўленыя мне, — пісаў у сваёй справаздачы аб выніках паездкі ў Семірэчанскую вобласць у траўні–жніўні 1907 г. генерал-лейтэнант **Кандратовіч**, — пры ўездзе ў вобласць у сяле Карабалцінскім, а затым у наступных пунктах, аж да Пішпека, былі аб зямлі. Адны (перасяленцы, сяляне...) прасілі аб адводзе і павелічэнні зямельных надзелаў, іншыя (кіргізы) жаліліся на адабранне ў іх зямлі для новых рускіх селішчаў або прасілі аб ураўнанні сваіх праваў з сялянамі (рускімі перасяленцамі. — Л. Л.)»³³.

6 снежня 1910 г. Кандратовічу нададзена годнасць генерала ад інфантэрыі (поўны генерал)³⁴, найвышэйшае вайскавае званне Расійскай імперыі ў мірны час. Генерал ад

³¹ Наша слова. 2003. № 9 (596), № 10 (597), № 11 (598).

³² Цэнтральны дзяржаўны архив горада Алматы. Журнал «Вестник архивной службы». 2008. № 1 // Кривков А. Нелегальная газета «Обстрел» в городе Верном. <http://www.cgaa.kz/magazine/2/2.jsp>.

³³ Мухлынин Б. Ф. Очерк по истории села Беловодское. Революционное движение накануне Октябрьской Революции. <http://belovodskoe.potwater.kg/?q=node/21>.

³⁴ Гл.: Керсновский А. А. История Русской армии. Т. III. М., 2000. С. 181.

інфанта́рыі — гэта прыблізна генерал-палкоўнік у сучасным войску. Вышэйшае званне ў расійскай арміі — фельдмаршал, але ў той час амаль на працягу 50 гадоў гэтае званне не прысвойвалася, і, фактычна, годнасць генерала ад інфанта́рыі (ад артылерыі, ад кавалерыі — «поўныя генералы») была найвышэйшай у войску. Поўныя генералы насілі генеральскія пагоны без зорак з кантам колеру, залежным ад роду войскаў, генералы ад інфанта́рыі — з чырвоным кантам. У 1913 г. у расійскай арміі было 177 поўных генералаў, пры гэтым толькі трохі больш за палову з іх мела вышэйшую адукацыю пры сярэднім узросце — 66,5 гадоў. Самым маладым (ва ўзросце 54 гады) з іх, нават праз 3 гады пасля атрымання чына, быў генерал ад інфанта́рыі Кандратовіч.³⁵

1 студзеня 1910 г. генерал Кандратовіч прызначаецца камандзірам 1-га Каўказскага армейскага корпуса і адначасова памочнікам генерал-губернатора ў Тыфлісе³⁶. І менавіта тут ва ўзросце 51 года Кіпрыян Антонавіч пабраўся шлюбам з Адай фон Рыхтар (1879(?) — 1954). Ада Гвідаўна фон Рыхтар (Ada von Richter) — дачка расійскага генерала фон Рыхтара, нарадзілася ў Рызе, выпускніца Смольнага інстытута ў Санкт-Пецярбургу. У 1912 г. у Тыфлісе нарадзілася дачка Вера. Бацька Ады — генерал-лейтэнант Гвіда Казіміравіч Рыхтар³⁷, саслужывец Кіпрыяна Антонавіча па Туркестане³⁸.

18 лютага 1910 г. у газеце «Новое время» адзін з уплывовых вайсковых аглядальнікаў «патрыятычнага» кірунку М. А. Меншыкаў у артыкуле «Ці можа Расія ваяваць», ацэньваючы перспектывы будучай сусветнай вайны, пісаў: «У нашых заходніх суседзяў толькі нешматлікія камандзіры карпусоў нюхалі порах, у нас жа 10 000 начальнікаў розных ступеняў ваявалі. Генералы Самсонаў... **Кандратовіч**... складаюць цэлую плеяду. Усё яны дасведчаныя ільвы ў мундзірах».

15 жніўня 1913 г., у прадчуванні вайны, Кандратовіч прызначаецца камандзірам 23-га армейскага корпуса 2-й арміі. Камандуючым 2-й арміі за тры тыдні да пачатку вайны прызначылі генерала ад кавалерыі Самсонава³⁹. Самсонаў, кавалерыйскі камандзір велізарнай асабістай мужнасці, займаў адказныя штабныя (у тым ліку і ў Варшаўскай акрузе) і адміністрацыйныя пасады, але не камандаваў нават корпусам⁴⁰.

Для Кандратовіча гэтае прызначэнне азначала вяртанне дамоў.

³⁵ Независимое военное обозрение 2005–08–12 // Колпаков Ф. Н. Уровень, далекий от благополучного. Состояние российского генералитета на пороге Первой мировой войны. http://nvo.ng.ru/history/2005-08-12/5_general.html.

³⁶ Военная энциклопедия издания Сытина. Т. 13. С. 105.

³⁷ Рыхтар Гвіда Казіміравіч (нар. 25.06.1855), генерал ад інфанта́рыі. Закончыў Мікалаеўскую акадэмію Генеральнага Штаба (1881 г.). Быў начальнікам штаба Туркестанскай ваеннай акругі. З 01.05.1910 да 31.01.1915 — камандзір 16-й пяхотнай дывізіі. Загінуў 17 сакавіка 1919 г. — закатаваны бальшавікамі. У Брусэлі ў праваслаўным храме расійскіх пакутнікаў сярод іншых знаходзіцца персанальная мемарыяльная дошка пад № 46: «фон РЫХТАР Гвіда Казіміравіч (1855–1919)...». Сын генерала — Рыхтар Уладзімір Гвідавіч (1886–1968). Закончыў Пажскі корпус (1907), Мікалаеўскую кавалерыйскую вучэльню (1908). Штаб-ротмістр 4-га ўланскага палка. Палкоўнік. У чэрвені 1919 г. паступае ў Польскае войска. Камандуе эскадроном у Татарскім палку імя Ахматовіча, а затым у 13-м уланскім Віленскім палку. Пры абароне Плоцка ў жніўні 1920 г. быў паранены і ўзнагароджаны медалём. У 1921 г. выйшаў у адстаўку. Потым эміграцыя — у Іспаніі, Францыі, Марока, Італіі. У 1936 г. вяртаецца ў Польшчу. Памёр у Варшаве. Аўтар некалькіх кніг па ваеннай гісторыі. Супрацоўнік Нумізматычнага аддзела Брытанскага музея і карэспандэнт Медальнага кабінета Парыжскай нацыянальнай бібліятэкі.

³⁸ Общий список Офицерским чинам Русской императорской армии. СПб., 1909. С. 105.

³⁹ Гл.: Залесский К. А. Первая мировая война: биографический энциклопедический словарь. М., 2000. С. 423.

⁴⁰ Гл.: Керсновский А. А. История Русской армии. Т. III. С. 172–200.

Першая сусветная вайна

1 жніўня 1914 г. у 17.00 Германія аб'явіла вайну Расіі.

Згодна з планамі расейскага камандавання вайна павінна была пачацца з дзеянняў расійскай арміі супраць Усходняй Прусіі: 1-я расійская армія генерала Рененкампа наступала з усходу, з раёна Вільні, адначасова з ёй 2-я армія генерала Самсонава наступала з поўдня, з раёна Варшавы. Аднак яшчэ ў красавіку 1914 г. на камандна-штабной гульні ў Кіеве, якую праводзіў вайсковы міністр Сухамлінаў і ў якой бралі ўдзел усе камандзіры карпусоў і армій, у тым ліку і Кандратовіч, стала зразумела, што 2-я армія абавязкова спозніцца з-за адсутнасці дарог ў зоне яе высоўвання. Гэта дасць магчымасць маневру немцам і прывядзе да разгрому. Як быць? Вышэйшае вайсковае кіраўніцтва знаходзіць «бліскучае» выйсце. Дзецца ўводная, што ў Францыі саюзнікі перамагаюць, немцы вось-вось атрымаюць паразу і нічога не робяць на ўсходзе дзеля выратавання. Наогул, было вырашана, што колькасць расійскіх войскаў будзе настолькі значнай, што немцы будуць разбітыя без вялікіх перашкод⁴¹.

У жыцці было ўсё наадварот. Каб ўратаваць ад поўнага разгрому французам з англічанамі, наступаць давялося на 15-ы дзень ад пачатку мабілізацыі. Да гэтага тэрміну сканцэнтравалася толькі 30 % планаваных сілаў. Для падыходу наступных 30 % неабходна было яшчэ 8 дзён, але немцы былі ўжо пад Парыжам, і, каб не застацца з ворагам сам-насам, раніцай 17 жніўня 1-я расійская армія перайшла мяжу⁴². Усходне-Прускай аперацыі прысвечана шмат кніг. Гэта адна з найбольш цяжкіх і павучальных бітваў Першай сусветнай вайны. Але наша мэта — расказаць аб удзеле ў ёй нашага земляка, генерала ад інфантэрыі К. А. Кандратовіча.

23-і корпус пасля заканчэння мабілізацыі быў адразу разабраны на часткі. 3-я гвардзейская дывізія (генерал-лейтэнанта Сірэлійса) была адпраўленая ў Саколку, у рэзерв Паўночна-заходняга фронту, штаб якога ў гэты час знаходзіўся ў Лідзе. 2-я пяхотная дывізія (генерал-лейтэнанта Мінгіна) засталася ў цвердзі Новагеоргіеўск (цяпер Модлін) і была падпарадкаваная каманданту цвердзі. Кавалерыя корпуса (гвардзейская кавалерыйская брыгада) адпраўлена на Паўднёва-заходні фронт супраць аўстрыйцаў, мартырны дывізіён прыдадзены ў 2-і армейскі корпус, сапёрны батальён — у цвердзь Гародня. Потым дывізію Мінгіна зноў перадалі Кандратовічу, і яна даганяла карпусы, якія наступалі. У камандзіра застаўся толькі штаб корпуса. Аднак у загадах і дырэктавах корпус лічыўся так, як быццам ён дзейнічаў у поўным складзе⁴³.

17 жніўня 2-я армія пачала высоўвацца да дзяржаўнай мяжы. Стаяла спякота. Корпусы наступалі несупынна па сыпучых пясах, без тылавога суправаджэння, па некалькі дзён нават без хлеба. Дывізія Мінгіна, наогул, не мела абозаў, і ёй было загадана харчавацца з абозаў 15-га корпуса⁴⁴. Ішлі без перапынкаў удзень. Адолеўшы за тры сутак 80 км, армія Самсонава 20 жніўня перайшла дзяржаўную мяжу⁴⁵. 2-я армія складалася з 1, 2, 6, 13, 15 і 23-га армейскіх карпусоў. Гэтаксама ў яе склад уваходзілі 4-я, 6-я і 15-я кавалерыйскія дывізіі, усяго 150 000 чалавек, 702 гарматы, прыкладна такую самую моц мела і 1-я армія Раненкампа⁴⁶.

⁴¹ Гл.: Такман Барбара. Первый блицкриг. М., 1999. С. 20.

⁴² Гл.: Восточно-Прусская операция: сборник документов. М., 1939. С. 9.

⁴³ Гл.: Доклад правительственной комиссии: 23-й армейский корпус // Восточно-Прусская операция. С. 587–593.

⁴⁴ Гл.: Керсновский А. А. История Русской армии. Т. III. С. 172–200.

⁴⁵ Гл.: История первой мировой войны 1914–1918 гг. М., 1975. С. 161.

⁴⁶ Гл.: Восточно-Прусская операция. С. 12.

14 жніўня ў Беластоку Кандратовіч выдае загад па войсках корпуса № 7: *«Вярнуўшыся з камандзіроўкі 13 жніўня, прыступіў да камандавання корпусам... 18 жніўня да 6 гадзін вечара корпусу сканцэнтраваліся каля Новагеоргіеўска...»*⁴⁷.

Аднак тэлеграма Галоўнакамандуючага фронтам ад 14 жніўня № 3 загадала 3-й гвардзейскай дывізіі заставацца ў Саколцы. 16 жніўня дывізія была перасунутая ў Беласток, а 17 жніўня дывізіі загадана рухацца ў бок фронту, на Дэмброва⁴⁸. Ад такога кіравання штабам акругі дывізіямі корпуса Кандратовіча войскі пераблыталіся, і генерал прыкладна да 27 жніўня збіраў свае дывізіі.

Ад пачатку наступлення ў баях удзельнічала толькі 2-я пяхотная дывізія, наступаючы паміж 1-м і 15-м карпусамі. 24 жніўня гэтая дывізія была падпарадкаваная камандзіру 15-га корпуса генералу Мартасу. 3-я гвардзейская дывізія, даганяючы войскі, падыходзіла ў гэты дзень да Млавы, 1-я стралковая брыгада была яшчэ ў Новагеоргіеўску. Такім чынам, пры выхадзе 23-га корпуса на лінію наступлення 2-й арміі 2-я пяхотная дывізія была ў 15-м корпусе, 3-я гвардзейская дывізія ўваходзіла ў бой часткамі, пры чым яе Кексгольмскі полк быў перададзены 2-й дывізіі⁴⁹. Больш заблытаць працу штаба 23-га корпуса не змаглі б нават немцы!

Амаль што да канца жніўня 2-я армія наступала без значных сутыкненняў з супраціўнікам і прайшла палову адлегласці ад расійскай мяжы да Балтыкі. Войскі смяротна стаміліся, адсутнічалі палявыя пякарні, сілкаваліся толькі сухарамі і тым, што адбіралі ў нямецкага насельніцтва. Штаб арміі не меў сувязі са штабамі корпусаў, штабы корпусаў — з дывізіямі. Ужывалася радыёсвязь, але ж да пачатку вайны штабы не распрацавалі нават кодаў, і загады войскам ішлі адкрытым тэкстам. У гэта цяжка паверыць, але не была арганізаваная нават выведка, і ніхто ні ў штабе фронту, ні ў штабах армій і корпусаў не ведаў, дзе немцы! Кавалерыя не рабіла рэйдаў па тылах супраціўніка, а ішла за пяхотай. Авіяцыя дастаўляла пакеты паміж штабамі, а расійскія жаўнеры, якія ніколі не бачылі самалётаў, абстрэльвалі сваіх, мяркуючы, што такую хітрую машыну маглі мець толькі немцы⁵⁰.

У германскіх штабах не маглі паверыць, што рускія адкрытым тэкстам па радыё кіруюць сваімі войскамі. Але дакладная выведка з паветра красамоўна сведчыла, што радыёперахопам можна верыць. Гэтаксама працавала і нямецкая тэлефонная сувязь: аб кожным кроку расійцаў тутэйшае насельніцтва інфармавала па тэлефоне германскі штаб!

Немецкія генералы ўмелі ваяваць і ваявалі надзвычай добра. Атрымаўшы паразу ад Рененкампа пад Гумбіенам (20 жніўня), нямецкія карпусы адарваліся ад расійцаў, для аховы Кенігсберга пакінуўшы толькі нязначныя часткі ландверу (апалчэнцаў). Выкарыстоўваючы шчыльную сетку чыгунак, нямецкія войскі былі перавезены на левы і правы флангі арміі Самсонава. У гэты час раскіданыя па фронце на адлегласці ў 120 верст войскі генерала Самсонава ішлі насустрач свайму лёсу, нічога не ведаючы аб праціўніку. Дадаўшы да сваіх сілаў на ўсходзе два пяхотныя корпусы з французкага фронту (так расійская параза выратавала Парыж), **26 жніўня** немцы выцялі ў флангі, адразаючы расійцаў ад сваіх баз. Камандзір 6-га корпуса Благавешчанскі пакінуў свае войскі і збег. У гэты дзень у 7.25 Кандратовіч дасылае Самсонаву тэлеграму: *«...немцы перайшлі ў энергічны наступ супраць 1-га корпуса з захаду. ...жадана супраць...»*

⁴⁷ Восточно-Прусская операция. С. 172.

⁴⁸ Гл.: Доклад правительственной комиссии: 23-й армейский корпус // Восточно-Прусская операция. С. 587–593.

⁴⁹ Гл.: Доклад правительственной комиссии: 23-й армейский корпус // Восточно-Прусская операция. С. 587–593.

⁵⁰ Гл.: Такман Барбара. Первый блицкриг. С. 306–358.

наступающих высунуть... 2-ю пехотную дивизию... загадаў адной брыгадзе 6-й кав. дывізіі пераснуцца на правы фланг...»⁵¹.

27 жніўня 1-ы корпус пасля жорсткага бою адышоў да Сольдаў, камандзір гэтага корпуса генерал Артамонаў ўзяў вінтоўку і пайшоў кіраваць ротамі, кінуўшы камандаванне корпусам. «*1-ы армейскі стаіць як скала!*» — далажыў ён Самсонаву і праз гадзіну аддаў загад адступіць. Артамонаў быў неадкладна зняты з пасады. У гэты ж дзень 2-я пехотная дывізія з корпуса Кандратовіча, падпарадкаваная штабу 15-га корпуса, была разгромлена каля Грос-Гардзіена⁵². Самсонаў абедаў разам з англійскім ваенным аташэ Ноксам, недалёка ад фронту ў Найдэнбургу, калі жаўнеры разбітай 2-й дывізіі з'явіліся на вуліцах горада. Людзі былі «*жахліва стомленыя, тры дні не бачылі хлеба, на працягу двух дзён жаўнеры не атрымлівалі аніякай ежы, ніводзін з абозаў не падышоў...*» — апавядаў Ноксу адзін з палкавых камандзіраў⁵³. У 23.00 Самсонаў даклаў камандуючаму фронтам аб разгроме 2-й дывізіі: «*2-я дывізія панесла цяжкія страты... Рэвельскі полк амаль што знішчаны, засталіся сяг і адзін звяз... Эстляндскі полк у вялікай мітусні адышоў да Найдэнбурга, дзе на маім загадзе застаўся...*»⁵⁴. Раніцай 27 жніўня Кандратовіч знаходзіўся ў Млаве, калі атрымаў загад прыбыць у Найдэнбург, каб кіраваць 2-й дывізіяй. Каля 8-й гадзіны раніцы генерал разам са штабам на трох аўтамабілях выехаў з Млавы. На дарозе ён затрымаў адступаўшыя часткі 2-й артылерыйскай брыгады і загадаў ім заняць абарону. Да аддзелаў 2-й дывізіі Кандратовіч прыбыў каля 3-й гадзіны дня. Камандзір генерал Мінгін даклаў аб вялікіх стратах і цяжкім стане 2-й дывізіі. Увечары Кандратовіч разам са сваім штабам накіраваўся ў Найдэнбург да Самсонава. У асабістай размове Самсонаў выказаў незадаволенасць Мінгіным і даў пісьмовы загад прыняць агульнае кіраванне над тым, што засталася ад 2-й дывізіі, каб абараніць Найдэнбург і Франкенаў.

Зраніцы **28 жніўня** генерал Кандратовіч кіраваў абаронай: затрымаў і вярнуў на пазіцыі напрамкі Эстляндскі полк, які зноў быў кінуўся на ўцёкі, даваў указанні пяхоце і артылерыі, указваў напрамкі атакі кавалерыі і г. д. Да вечара становішча дывізіі стала невыносным і генерал, каб пазбегнуць акружэння, дазволіў Мінгіну пачаць адыход. На прапанову Кандратовіча кіраваць адыходам, генерал Мінгін папрасіў яго не турбавацца, бо ён за апошнія дні настолькі вывучыў справу манеўравання падчас бою, што можа сам выканаць гэты манеўр. Пасля гэтай размовы Кандратовіч пакінуў штаб Мінгіна і больш не вяртаўся⁵⁵.

У гэты ж дзень Самсонаў сам, «*страціўшы галаву*», з'ехаў са штаба арміі. Перад гэтым ён у 7.05 раніцы даслаў тэлеграму ў штаб фронту: «*1-ы корпус... учора ўвечары адступіў... зараз пераязджаю ў штаб 15-га корпуса... апарат Юза здымаю, часова буду без сувязі з вамі*»⁵⁶. Такім чынам, было цалкам дэзарганізаванае кіраванне арміяй. «З гэтага моманту армія перастала існаваць як цэльны арганізм: Самсонаў яе сакрушыў, і Гіндэнбургу засталася яе толькі дабіць», — пісаў вядомы расійскі вайсковы гісторык А. А. Кярсноўскі⁵⁷.

⁵¹ Восточно-Прусская операция. С. 286.

⁵² Гл.: Керсновский А. А. История Русской армии. Т. III. С. 172–200.

⁵³ Гл.: Такман Барбара. Первый блицкриг. С. 306–358.

⁵⁴ Восточно-Прусская операция. С. 293.

⁵⁵ Гл.: Доклад правительственной комиссии: 23-й армейский корпус // Восточно-Прусская операция. С. 587–593.

⁵⁶ Восточно-Прусская операция. С. 297.

⁵⁷ Керсновский А. А. История Русской армии. Т. III. С. 172–200.

У дакладзе ўрадавай камісіі, якая даследавала гэтую катастрофу, вядома, пахвілінна распісана, што рабіў Кандратовіч 28 жніўня. І таму абсалютна не зразумела, чаму А. Салжаніцын такую пісаў лухту: *«И генерал **Кондратович**, которому — счастье выпало? — что его корпус раздёржали, и, будто бы собирая его, можно было долго кататься поездом между Варшавой и Вильной... Кондратович примчался в Найдэнбург и, не имея тут никого выше себя чином, распорядился: командиру Эстляндского полка взять шесть рот и пулемётную команду и с ними уходит на восток, по шоссе, сопровождая и охраняя его, генерала Кондратовича. Он, очевидно, так расчёл, что одна расстрёпанная дивизия его несобранного корпуса всё равно уже подчинена Мартосу, Кексгольмский полк занял позиции и сам продержится, остальные гвардейские полки сюда вовсе не дойдут, — и ему, корпусному, делать нечего, а безопаснее отойти за русскую границу и там ждать, чем кончиться»*⁵⁸. Гэта пра тых самых панічна напужаных жаўнераў Эстляндскага палка, якія ўжо некалькі дзён уцякалі з усіх пазіцый, пра якія пісаў Нокс. Гэтых жаўнераў, згодна з высновамі ўрадавай камісіі, расследаваўшай катастрофу ва Усходняй Прусіі, якраз 28 жніўня Кандратовіч асабіста вяртаў на пазіцыі: *«Тым часам конница немцев начала прасоўвацца на поўдзень, у кірунку на Найдэнбург... Генерал **Кондратович** выправіўся ў Найдэнбург, каб хутка зарганізаваць там абарону. Прыбыўшы ў Найдэнбург, ён знайшоў там толькі 1 000 чалавек эстляндаў, сабраных камандуючым дзеля адпачынку. Эстляндам, пры якіх было 2 штаб-афіцэры, было загадана заняць вышыні на захад ад горада... пасля чаго генерал Кандратовіч зноў выехаў з Найдэнбурга на поўнач, да астатніх частак свайго корпуса. Аднак, праехаўшы 2–3 вярсты, даведаўся аб адыходзе эстляндаў... зноў вярнуўся... і асабіста, разам з чынамі штаба, давёў частку эстляндаў да тых вышын, якія яны павінны былі ўтрымліваць... Устанавіўшы на пазіцыі эстляндаў, генерал **Кондратович** зноў выправіўся да аддзела Мінгіна на крайні правы фланг»*⁵⁹. Толькі ўвечары, каля 19-й гадзіны, пасля гарачай размовы з генералам Мінгіным, падчас якой Мінгін практычна адмовіўся падпарадкавацца (не вядома, як складаліся адносіны гэтых генералаў да вайны, у расійскім войску бывала ўсялякае, напрыклад, паміж двума камандуючымі арміямі — Самонавым і Рененкампом падчас Руска-японскай вайны была дуэль, гэта лёсавызначальным чынам адгукнулася ў 1914 г.), Кандратовіч пакінуў аддзелы Мінгіна⁶⁰. Прычыны гэтага ўчынку незразумелыя, і тут маглі б дапамагчы мемуары абодвух генералаў, але, на жаль, мы не маем іх.

Верагодна, што Салжаніцын кіраваўся кнігай Яўсеева «Августовское сражение в Восточной Пруссии 1914 г.»⁶¹, якая была выдадзена ў 1936 г., калі Кандратовіч для Масквы быў ворагам — нацдэмам. Яўсееў сцвярджае, што генерал Кандратовіч з'ехаў з фронту яшчэ ў 12 гадзін на чале аддзела з шасці рот 8-га Эстляндскага палка і кулямётнай каманды лейб-гвардзейскага Петраградскага палка. Апісанне дзеянняў генерала ў «Чырвоным коле» Салжаніцына літаральна супадае з тым, што напісана ў гэтай кнізе. Але на карысць Кандратовіча кажа неверагодны факт, які выкладае ў сваёй працы афіцэр — эмігрант Багдановіч П. Н.⁶² Ён цытуе ўспаміны камандзіра нямецкага корпуса генерала Франсуа аб тым, што а 15-й гадзіне каля ягонага штаба праехаў аўтамабіль з незнаёмымі афіцэрамі. Франсуа лічыў, што гэта быў камандзір 23-га корпуса. Аўтамабіль немцы

⁵⁸ Солженицын А. И. Август Четырнадцатого. Глава 36. [<http://koleso.by.ru>]

⁵⁹ Доклад правительственной комиссии: 23-й армейский корпус // Восточно-Прусская операция. С. 587–593.

⁶⁰ Гл.: Восточно-Прусская операция. С. 293.

⁶¹ Евсеев Н. Ф. Августовское сражение в Восточной Пруссии 1914 г. М., 1936.

⁶² Богданович П. Н. Вторжение в Восточную Пруссию в августе 1914 г.; Воспоминания офицера генерального штаба армии генерала Самсонова. Буэнос-Айрес, 1964. С. 199–200.

нават не абстралялі! Вось так у дзень пагрому расійскага войска Кандратовіч перамяшчаючыся сярод сваіх напалову акружаных войскаў, ледзь сам не трапіў у палон...

Як прайшла ноч невядома, але ж назаўтра ўсё было скончана.

У ноч з 28 на 29 жніўня Самсонаў аддае загад аб агульным адступленні войскаў 2-й арміі⁶³.

29 жніўня пачалася агонія. Сакрушальны удар немцаў па тылах прывёў да разгрому расійскіх войскаў. Генерал Самсонаў застрэліўся. Штаб 15-га корпуса абстраляны з кулямётаў, і камандзір корпуса генерал Мартас узяты ў палон. Камандзір 13-га корпуса Ключоў здаўся ў палон разам з вялікім аддзелам сваіх войскаў. Два дні з месца разгрому не было ніякай інфармацыі.

30 жніўня Кандратовіч дасылае тэлеграму ў штаб акругі, у якой дае інфармацыю аб стане войскаў і знікненні камандуючага арміяй. У той жа дзень штаб фронту загадае: «*ген. Кандратовічу сабраць усе... сілы каля Харжэле, адтуль дзейнічаць па абставінах...*»⁶⁴. Некалькі дзён генерал з малымі сіламі прыкрываў шлях на Варшаву.

* * *

Усходне-Пруская аперацыя 1914 г., якая пачыналася з перамог расійскага войска, праз некалькі тыдняў скончылася поўным разгромам і ўцёкамі дзвюх расійскіх армій. Перамогу над 2-й арміяй Самсонава, у якую ўваходзіў 23-і корпус Кандратовіча, немцы назвалі бітвай пад Таненбергам (Грунвальдам) і лічылі гістарычным рэваншам за паразу 1410 г. Пасля разгрому 2-й арміі толькі палоннымі было ўзята 92 000 чалавек, немцам спатрэбілася 60 цягнікоў, каб вывезці трафейную вайсковую маёмасць. Практычна перасталі існаваць 15-ы і 13-ы карпусы, ад іх засталася 50 афіцэраў і 2 000 салдатаў. У 6-м і 1-м корпусах засталася па адной дывізіі, у 23-м — каля брыгады. Два камандзіры корпусаў былі ўзяты ў палон, усе астатнія адхілены ад сваіх пасадаў. Айцец Георг Шавельскі, які на гэты час стаў протапрэсвітэрам усяго расійскага войска, піша, што ён спрабаваў заступіцца за Кандратовіча, свайго былога камандзіра, перад галоўнакамандуючым, але гэта не дапагло⁶⁵...

Поўную паразу атрымала і 1-я армія Раненкампа. Сам генерал Раненкампа, кінуўшы армію, збег на аўтамабілі.

З верасня 1914 г. да 1917 г. дакладнай інфармацыі пра генерала К. А. Кандратовіча ў расійскім войску няма. Верагодна, што прозвішча «генерал Кандратовіч», якое час ад часу з'яўляецца ў дакументах, як, напрыклад, пра Нарачанскую аперацыю расійскіх войскаў 1916 г., адносіцца да генерал-маёра Лукі Лукіча Кандратовіча, украінца, які, дарэчы, таксама перайшоў на бок украінскага нацыянальнага руху. Найверагодней, што даследчык гісторыі расійскага войска А. А. Кярсноўскі⁶⁶ памылкова лічыў, што ўжо ўвосень К. А. Кандратовіч быў начальнікам штаба 2-й арміі.

Генерал К. А. Кандратовіч 30 жніўня 1914 г. быў звольнены ў адстаўку⁶⁷. Верагодна, што пасля адстаўкі генерал з сям'ёй жыў ва ўласным маёнтку, у Гародна, бо паводле інфармацыі ўнука генерала, сям'і прыйшлося пакінуць свой дом у 1915 г. пры

⁶³ Гл.: Такман Барбара. Первый блицкриг. С. 306–358.

⁶⁴ Восточно-Прусская операция: Сборник документов. М., 1939. С. 310.

⁶⁵ Гл.: О. Гергий Шавельский. Воспоминания Последнего Протопресвитера русской армии и флота. Т. I. Нью-Йорк: Издательство им. Чехова, 1954. С. 155.

⁶⁶ Гл.: Керсновский А. А. История Русской армии. Т. III. С. 172–200.

⁶⁷ Военная энциклопедия издания Сытина. Т. 13. С. 105.

набліжэнні нямецкага войска (другі і апошні раз удава генерала Ада Кандратовіч спешна пакінула Гародна ў верасні 1939 г.). Дзе пасля гэтага жыў генерал з сям'ёй, невядома, але з 25 лістапада 1915 г. знаходзіўся ў рэзерве чыноў пры штабе Менскай вайскавай акругі, а значыць, жыў на Беларусі.

Менавіта ў гэты час генерал зблізіўся з беларускай інтэлігенцыяй і дзеячамі беларускага адраджэння, ён атрымаў вольны час, што і дало падставы па-новаму паглядзець на гісторыю сваёй радзімы і падумаць аб сваім месцы ў ёй.

Беларускае войска

З 8 траўня 1917 г. Кандратовіч прыняў на сябе камандаванне 75-й пяхотнай дывізіяй⁶⁸. У 1914 г. гэтая дывізія была створаная на базе 38-й і ўваходзіла ў склад Варшаўскай вайскавай акругі. Яна брала ўдзел у бітве пад Варшавай, а ў 1917 г. дыслакавалася ў Беларусі. Травень 1917 г. — не лепшы час для таго, каб генералу ад інфантарыі ва ўзросце 59 гадоў аднаўляць сваю вайсковую кар'еру. Расійская армія развальвалася, генералаў здымалі з пасадак. На 1 траўня 1917 г. былі адхіленыя ад сваіх пасадак 3 з 5 галоўнакамандуючых войскамі фронту (60 %), 7 з 14 камандуючых арміямі (50 %), 39 з 77 камандзіраў корпусаў (50,5 %), каля траціны начальнікаў дывізіяў (75 з 240), такім чынам, больш запалову вышэйшага каманднага складу былі выкінутыя з войска. У траўні 1917 г. зафіксаваны першыя забойствы генералаў на фронце. 17 траўня група салдат арыштавала і забіла камандзіра 177-й пяхотнай дывізіі генерала Я. Я. Любіцкага. Тады ж загінуў ад рук сваіх салдатаў камандзір 184-й пяхотнай дывізіі генерал П. А. Шкарпэтак. А хваляванні ў 75-й дывізіі пачаліся з сакавіка. Захавалася аператыўная перапіска за вясну 1917 г. штаба корпуса, якому падпарадкоўвалася 75-я дывізія. Адна з спраў штаба — «Аб розных здарэннях у сувязі з уводзінамі новага ладу» — на 115 лістах уяўляе з сябе карціну распаду войска — арышты старэйшых камандзіраў прапаршчыкамі, непадпарадкаванне загадам цэлых палкоў 75-й дывізіі, масавае дэзертырства, бездапаможнасць вышэйшага камандавання, жудасны стан перадавых частак, крывавае шлях стралявых афіцэраў; два дзесяткі лістоў гэтых тэчак апісваюць хваляванні ў красавіку 1917 г. у 75-й дывізіі. За адзін месяц у дывізіі змянілася тры камандзіры: генералы Штэгельман (паспяхова камандаваў дывізіяй з 1914 г.), Снесаріў (быў камандзірам 2 тыдня ў красавіку), Баркоўскі⁶⁹. У траўні гэтую дывізію прымае Кандратовіч.

Можна выказаць здагадку, што вяртанне Кандратовіча ў войска было выклікана перспектывай беларусізацыі войска і ўдзелам у гэтым генерала. Тым больш, што 15 траўня 1917 г. у Мінску ўзнікла Беларускае вайсковая арганізацыя, якая згуртавала вайскоўцаў, што знаходзіліся ў Мінску⁷⁰.

Але ж ў канцы верасня 1917 г. Часовы ўрад чамусьці запланаваў 75-ю дывізію, якая дыслакавалася ў Беларусі і мела камандзіра-беларуса, падвергнуць «мусульманізацыі». Паводле планаў 75-я пяхотная дывізія павінна была камплектавацца татарамі з Казані⁷¹. Пры такім раскладзе Кандратовіч не меў сэнсу заставацца камандзірам дывізіі. Верагодна, са спробы беларусізацыі 75-й дывізіі пачалася праца генерала па стварэнні беларускага войска.

⁶⁸ Наша слова. 2004. № 10(645).

⁶⁹ Гл.: Белоголовый Б. Г. Доклад на «Снесаревских чтениях» — 2003 в ВАГШ. <http://belogolovy.narod.ru/2003/S4-2003-1.html>.

⁷⁰ Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. Вільня, 2009. С. 40.

⁷¹ Гл.: Шевяков Т. «Национализация» Российской армии в 1917 году. <http://www.rustrana.ru/article.php?nid=14157>.

На з'ездзе воінаў-беларусаў Заходняга фронту ён быў абраны ў Цэнтральную беларускую вайсковую раду (ЦБВР). 15–24 кастрычніка 1917 г. у Менску адбылася другая сесія Цэнтральнай рады беларускіх арганізацыяў і партый (ЦРБАіП), падчас якой гэты орган быў ператвораны ў Вялікую беларускую раду (ВБР), якая павінна была стаць за-родкам будучага органа дзяржаўнай улады⁷². Як сведчыць фотаздымак гэтага мерапры-емства, генерал узяў у гэтым удзел⁷³.

Пасля стварэння рады пачалася канкрэтная праца па арганізацыі беларускіх вайско-вых фармаванняў. Утворанае ў гэты час бюро па арганізацыі беларускага войска ўзнач-ліў генерал К. Кандратовіч, ветэран балканскай, японскай і Першай сусветнай войнаў, аўтар тэарэтычных прац у вайскавай галіне, які ўваходзіў у той час у Беларускі выкан-кам Заходняга фронту. Ягонымі памочнікамі былі генерал-маёр Пажарскі, палкоўнік Камароўскі і паручнік К. Езавітаў. Кандратовіч распрацаваў адпаведны план і атрымаў дазвол на стварэнне беларускага палка ў Мінску, а пасля — беларускага корпуса на Заходнім фронце⁷⁴.

У канцы кастрычніка 1917 г. дэлегацыя воінаў-беларусаў Заходняга фронту ў склад-зе старшыні выканкаму ЦБВР С. Рака-Міхайлоўскага, К. Кандратовіча, М. Ярушэвіча і І. Шчэрбы выехала ў Стаўку ВГК дзеля перамоваў з Вярхоўным галоўнакамандуючым генералам М. Духоніным аб арганізацыі беларускіх вайсковых фармаванняў. Гэта быў час, калі нацыянальныя рухі Расійскай імперыі карысталіся з дэмакратыі, здабытай пасля перамогі Лютаўскай рэвалюцыі. Генерал М. Духонін⁷⁵ першапачаткова нічога канкрэт-нага не адказаў, але праз некалькі дзён прыслаў тэлеграму, якая дазваляла фармаванне беларускіх аддзелаў праз папайненне беларусамі выбраных адзінак расійскага войска. К. Кандратовіч распрацаваў адпаведны план і атрымаў дазвол на стварэнне беларускага палка ў Менску, а потым і беларускага корпуса на Заходнім фронце. У час, калі гене-рал К. Кандратовіч чакаў выканаўчых распараджэнняў Стаўкі, М. Духонін паглы-наў нарастаючы канфлікт з бальшавіцкімі ўладамі. 9 лістапада генерал М. Духонін быў зняты з пасады галоўнакамандуючага. На яго месца бальшавікі прызначылі паручніка Мікалая Крыленку. М. Духонін не падпарадкаваўся гэтаму загаду і застаўся ў Стаўцы. Бальшавікам удалося на той момант зняць з пасады галоўнакамандуючага Заходнім фронтам генерала П. Балуева⁷⁶.

ЦБВР і ВБР на той час негалоўна прызналі бальшавіцкую цэнтральную ўладу і не згаджаліся толькі з узурпацыяй мясцовай улады⁷⁷. А генерал К. Кандратовіч, трымаючыся прысягі, чакаў распараджэнняў ад законнага вышэйшага кіраўніцтва. Пазіцыя старога ваякі складалася ў тым, што патрэбна палітычнае рашэнне, пасля якога прафесійныя вайскоўцы выканаюць свой абавязак. Але Часовага ўраду, ад імя якога Духонін дазволіў стварэнне беларускага войска, ужо не было, а да прыняцця палітычнай дэкларацыі аб суверэнітэце Беларусі заставалася яшчэ 3 месяцы, па мерках рэвалюцыйнага часу — цэлая эпоха. Не з'яўляючыся палітыкам, як, напрыклад, Пілсудскі, фармаваць войска, якое будзе служыць невядома каму, генерал не мог. І таму ягоны намеснік, палкоўнік

⁷² Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 40.

⁷³ Гл.: Беларускі гістарычны часопіс. 1993. № 1. С. 63. Фотаздымак з подпісам «Дэлегаты з'езда беларусаў-воінаў Заходняга фронту...» і Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 71. Фотаздымак з подпісам «Сябры ВБР і Беларускай цэнтральнай вайскавай рады...» (Кандратовіч сядзіць у першым радзе).

⁷⁴ Гл.: Jatzyszzonek O. Biaioruskie formacje wojskowe 1917–1923. Białystok, 1995. S. 56.

⁷⁵ Гл.: Савіцкі В. Беларускае войска: ад ідэі да спроб рэалізацыі (1917 г.) // Беларускі гістарычны часопіс. 1994. № 4. С. 60–61.

⁷⁶ Гл.: Jatzyszzonek O. Biaioruskie formacje wojskowe 1917–1923. S. 55–56.

⁷⁷ Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 47.

Камароўскі, стрымліваў маладых калег ад «неабдуманых крокаў». Такім чынам, па-за межамі Менска арганізацыйную працу па стварэнні беларускіх вайсковых фармавання генерал аддаў на волю лёсу. Між тым дзякуючы ініцыятыве франтавых рад, якія рэалізоўвалі пастановы сваіх з'ездаў, праца па фармаванні беларускіх аддзелаў павольна прасоўвалася наперад⁷⁸. Утвораныя на розных франтах беларускія арганізацыі і вайсковыя фармацыі спрабавалі наладзіць кантакт з генералам Кандратовічам, але, на жаль, безвынікова. Загады па тэлеграфе і інструкцыі сыходзілі толькі ад малодшых афіцэраў ЦБВР і кіраўніцтва яе палітычнага аддзела. Не маючы над сабой палітычнага кіраўніцтва, Кандратовіч чакаў. Дайшло да таго, што ён парваў прапанаваць яму для падпісання дакумент. Малодшыя афіцэры давалі Прэзідыуму ЦБВР, што пакінуць вайсковы аддзел, калі генерал застанеца яго кіраўніком. Выканаўчы камітэт ЦБВР адхіліў генерала К. Кандратовіча ад кіраўніцтва аддзелам і перадаў паўнамоцтвы паручніку К. Езавітаву, які быў да гэтага часу адным з намеснікаў⁷⁹.

Тым часам галоўнакамандуючы М. Крыленка выдаў загад на стрыманне «нацыяналізацыі» войскаў і забараніў скліканне народных з'ездаў у прыфрантавых зонах. Суровыя загады, скіраваныя супраць украінцаў і палякаў, камандуючы Заходнім фронтам А. Мяснікоў выкарыстаў супраць беларусаў і загадаў 8 снежня далучыць салдат 1-га Беларускага палка ў Мінску да размешчанага ў гэтым горадзе 289-га запаснага палка пяхоты. Гэта была ліквідацыя беларускага палка. У ноч з 31 студзеня на 1 лютага 1918 г. бальшавікі арыштавалі чальцоў БЦВР⁸⁰.

18 лютага немцы занялі Маладзечна і пачалі наступ на Мінск. Бальшавікі спешна пакідалі горад. 19 лютага беларускія вайскоўцы вырашылі ўзяць на сябе ахову парадку ў горадзе. Камендантам Мінска стаў К. Езавітаў. Спехам арганізаваныя групы беларускіх вайскоўцаў і чальцоў прафсаюзаў каля 21.00 пачалі займаць горад. Аперацыю па захваце горада пачалі таксама і польскія вайскоўцы. 20 лютага беларускія атрады былі аб'яднаныя ў 1-ы Мінскі полк. 23 лютага ў 11-й гадзіне раніцы ў Мінск увайшлі нямецкія войскі. 25 лютага немцы разбілі беларускія часткі⁸¹.

На пачатку красавіка немцы забаранілі дзейнасць Народнага Сакратарыяту БНР. Шукаючы выйсця з такога становішча, Рада БНР дакааптавала ў свой склад кіраўнікоў беларускіх правых з утворанага ў лютым 1918 г., Мінскага беларускага народнага прадстаўніцтва. Вядучымі палітыкамі правых былі Р. Скірмунт, П. Алексіюк, генерал К. Кандратовіч, ксёндз В. Гадлеўскі, генерал А. Багдановіч, протаіерэй А. Кульчыцкі, А. Уласаў, В. Чавусаў. Віленская газета «Гоман» перадрукавала артыкул з «Беларускага шляху» № 20 ад 16.04.1918 г., у якім гэтай падзеі давалася такая ацэнка: «У Радзе Рэспублікі адразу ўвайшоў моцны “цэнтр”, і цяпер праца над адбудавааннем Беларускай Народнай Рэспублікі пойдзе моцнымі крокамі... Рада пры яе чыста сацыялістычным складзе мела многа крытыкаў добраахвотных і злых... цяпер — пры новым складзе з беларускім моцным цэнтрам і левым крылом мае магчымасць быць працаздольнай... Мы дачакаліся вялікай хвілі, калі беларусы зрабілі **адзіны нацыянальны фронт**»⁸². Дзякуючы сваёй кампетэнтнасці дзеячы Мінскага беларускага народнага прадстаўніцтва мелі большую павагу ў немцаў, чым сацыялісты ў складзе Рады БНР. 25 красавіка Рада БНР па ініцыятыве Р. Скірмунта паслала тэлеграму з падзякай нямецкаму кайзеру Вільгельму II і прасіла аб дзяржаўнай незалежнасці ў звязе з немцамі. Тэлеграму

⁷⁸ Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 48.

⁷⁹ Гл.: Jatyzonek O. Biaioruskie formacje wojskowe 1917–1923. S. 64.

⁸⁰ Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 57.

⁸¹ Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 59–61.

⁸² Гоман. 1818. 26 крас. № 34 (230). Незалежная Беларусь. Адзіны нацыянальны фронт. С. 1.

падпісалі: кіраўнік Рады БНР І. Серада, кіраўнік Народнага Сакратарыята Я. Варонка, Р. Скірмунт і іншыя. Кандратовіча сярод іх не было⁸³.

Тэлеграма нямецкаму кайзеру Вільгельму II выклікала востры крызіс у беларускім руху. Распаўся Народны Сакратарыят, з якога ў знак пратэсту выйшлі некалькі міністраў. На пачатку траўня на яго месцы была створаная Рада міністраў пад кіраўніцтвам Р. Скірмунта. **Міністрам вайсковых спраў у гэтай радзе быў прызначаны генерал К. Кандратовіч**, замежных спраў — А. Аляксюк, сельскай гаспадаркі — Р. Астроўскі⁸⁴. Аб утварэнні новай рады ў нумары ад 22 траўня паведаміла віленская газета «Гоман»⁸⁵.

Пасля 25 сакавіка 1918 г. стварэнне Беларускага войска было працягнутае.

Галоўныя праблемы, якія прыходзілася вырашаць міністру абароны, — гэта грошы і кадры, бо прафесійнае і баяздольнае войска на энтузіязме не ствараецца. І таму толькі 9 лістапада беларускі ўрад выдаў яшчэ адну пастанову аб фармаванні войска. 11 лістапада генералу К. Кандратовічу, палкоўніку К. Езавітаву даручана стварэнне штаба 1-га Беларускага палка. К. Кандратовіч, як сябар Рады БНР, прапанаваў праект арганізацыі 200-тысячнага войска і паведаміў, што віленскія банкіры і грамадзяне ў падтрымку гэтай ідэі гатовы выдаткаваць значныя фінансавыя сродкі. Адзінай перашкодай, паводле генерала К. Кандратовіча, была неабходнасць згоды немцаў і пастаўка праз іх зброі⁸⁶.

Напрыканцы нямецкай акупацыі Беларусі кіраўніцтва Обэр-Ост (у Коўне) выказала згоду на фармаванне агульнай для ўсіх нацыянальнасцяў міліцыі пад кіраўніцтвам генерала К. Кандратовіча, з чым, аднак, не былі згодныя палякі, якія ўтваралі аддзелы самаабароны зямлі мінскай, лідскай і інш. Таму ў часе сустрэчы генерала Кандратовіча з польскім камандуючым генералам Уладыславам Вейкам было вырашана, што кожная народнасць будзе мець уласныя аддзелы самааховы на прынцыпах аўтаноміі, і толькі ў выпадку агульнай пагрозы будзе падпарадкоўвацца агульнаму кіраўніцтву. У хуткім часе ў Менску адбылася супольная нарада, на якой генерал К. Кандратовіч прапанаваў месца начальніка штаба паляку — палкоўніку Фабіяну Каборду. Аднак да ўтварэння агульнага фронту супраць бальшавікоў не дайшло, і абодва бакі стваралі асобныя вайсковыя сілы⁸⁷.

У сувязі з магчымай акупацыяй Мінска на пачатку снежня 1918 г. частка беларускіх дзеячаў з А. Луцкевічам на чале падалася ўслед за адыходзячымі нямецкімі войскамі ў Вільню. Разам з А. Луцкевічам былі генерал К. Кандратовіч і палкоўнік К. Езавітаў з групай афіцэраў-добраахвотнікаў⁸⁸.

10 снежня бальшавікі занялі Менск і рушылі далей на захад.

Звяртае ўвагу невялікая лічба прафесійных афіцэраў у беларускім вайсковым руху. Гэта было вынікам апалітычнасці кадравых афіцэраў і стомленасці. І нават тыя нямногія вышэйшыя афіцэры, якія, як К. Кандратовіч, добраахвотна вызначыліся на беларускім баку, часта сустракалі абвінавачванні ў кан'юнктурызме і клопаце выключна пра асабістую выгаду. Так, напрыклад, левыя папракалі Кандратовіча ў наяўнасці маёнтка Гародна ў Лідскім павеце⁸⁹.

⁸³ Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 62.

⁸⁴ Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 63.

⁸⁵ Гоман. 1818. 22 мая. № 41 (237). С. 2.

⁸⁶ Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 66.

⁸⁷ Гл.: Jatyzonek O. Biaioruskie formacje wojskowe 1917–1923. S. 86–87.

⁸⁸ Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 67.

⁸⁹ Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 69.

Генерал К. Кандратовіч згодна з дамовай паміж урадамі БНР і Летувы з лістапада 1918 г. камандаваў беларускім войскам, адступіўшым з Беларусі ў Летуву. Лістападаўскія пагадненні мелі на ўвазе таксама ўтварэнне беларускіх вайсковых адзінак, падначаленых літоўскаму галоўнаму кіраўніцтву. Войска літоўскае ў тым часе знаходзілася ў зародковым стане. Першы полк гэтага войска налічваў каля 30 афіцэраў і каля 200 салдат, а другі — толькі некалькі афіцэраў і некалькі салдат. Такім чынам, утварэнне беларускіх адзінак магло быць для літоўскага войска важным узмацненнем. Літоўскаму войску бракавала кадравых афіцэраў. З гэтай прычыны генерал Кіпрыян Кандратовіч на кароткі тэрмін быў прызначаны **віцэ-міністрам народнай абароны ва ўрадзе Літвы**, але фактычным кіраўніком вайсковага міністэрства быў прэм'ер А. Вальдэмарас⁹⁰. Свой урад Вальдэмарас будаваў не па партыйным прынцыпе, у яго кабінёце былі прадстаўлены дзеячы самых разнастайных поглядаў, а таксама самых розных нацыянальнасцяў, напрыклад, намеснікам на пасту міністра замежных спраў быў Сямён Разенбаўм (яўрэй).

Будучы на гэтай пасадзе, генерал арганізоўваў літоўскае войска на Ковеншчыне. Маёр беларускага войска А. Ружанцаў пісаў у мемуарах: «...віцэ-міністрам быў вельмі неппулярны сярод літоўцаў генерал расійскай службы К. А. Кандратовіч. Фармаванне войска пачалося ў Вільне, адразу былі заложаны штабы 1 і 2 беларускіх палкоў... у хуткім часе генерал Кандратовіч падаўся ў дымісію (адстаўку)»⁹¹.

1 студзеня 1919 г. у сувязі з балышавіцкім наступам літоўскі ўрад пакінуў Вільню, кіруючыся ў Коўна, большасць беларускіх дзеячоў яшчэ 27 снежня 1918 г. пераехала ў Гродна. Туды ж накіраваліся і беларускія вайскоўцы.

Немцы яшчэ раней, у Вільні, паведамлілі генералу К. Кандратовічу, што не могуць дапусціць стварэнне літоўска-беларускага войска, аднак пасля паразы ў Першай сусветнай вайне іх рэальны ўплыў на сітуацыю скончыўся. На пачатку студзеня 1919 г. генерал К. Кандратовіч і Я. Варонка атрымалі паведамленне аб тым, што Антанта прыняла пастанову аб дапамозе літоўцам і беларусам грашымі і зброяй ў арганізацыі войска для барацьбы з балышавікамі.

Прыканцы 1918 г. у Гародні Кандратовіч бярэ ўдзел у фармаванні 1-га Беларускага палка. Ад пачатку снежня 1918 г. да канца красавіка 1919 г. полк месціўся ў Аляксандраўскіх казармах і складаўся з пяці рот і аднаго эскадрона⁹².

Урад БНР дамогся правоў на ўдзел у Парыжскай мірнай канферэнцыі, і на пачатку 1919 г. генерал Кандратовіч разам з дэпутатам Дзяржаўнай Думы Расіі Азнабішыным⁹³ выязджае ў Парыж. На нейкі час генерал спыніўся ў Берліне. Ён прыехаў у нямецкую сталіцу яшчэ ў лютым 1919 г. як сябра дэлегацыі БНР на Парыжскую мірную міжнародную канферэнцыю. Разам з першым афіцыйным пасланнікам БНР у Нямеччыне капітанам Антонам Бoryкам генерал Кіпрыян Кандратовіч нейкі час вядзе беларускую працу сярод палонных вайскоўцаў-суайчыннікаў у Германіі. У нямецкіх лагерах для ваеннапалонных знаходзілася каля 60 000 беларусаў. З іх беларускі ўрад спадзяваўся сфармаваць вайсковыя аддзелы, якія пазней маглі б склаці ядро нацыянальнага войска. У красавіку 1919 г. беларуская дэлегацыя на Парыжскую мірную канферэнцыю па-

⁹⁰ Гл.: Латышонак А. Жаўнеры БНР. С. 74.

⁹¹ Ружанцаў А. Беларускія войскі ў Літве (1918–1920) // Спадчына. 1993. № 4. С. 23.

⁹² Спадчына. 1995. № 5. С. 26.

⁹³ Азнабішын Аляксей Аляксандравіч (1869–1929), уладальнік маёнтка Масты, гродзенскі віцэ-губернатар, а затым — дэпутат IV Дзяржаўнай Думы, застаўся ў эміграцыі ў Парыжы. Аўтар кнігі «Успаміны члена IV Дзяржаўнай думы» (Ознобишин А. А. Воспоминания члена IV Государственной думы. Париж, 1937. 264 с.)

дае амбасадарам Францыі, Англіі і ЗША ў Берліне мемарандум ад імя Рады міністраў БНР з просьбаю прызнаць беларускую дзяржаву⁹⁴.

Цікава, што «Беларуская Энцыклапедыя» піша, быццам К. А. Кандратовіч застаўся жыць у Парыжы і яго далейшы лёс невядомы⁹⁵. Такую самую інфармацыю дае і літоўская гістарычная энцыклапедыя, выдадзеная ў Бостане⁹⁶.

Верагодна, гэтыя звесткі грунтуюцца на тым, што ў 1920 ці 1921 гг. у генерала нарадзіўся сын Уладзімір, які гадаваўся і жыў у Парыжы. Пакуль што я валодаю мінімумам інфармацыі аб сыне генерала — Кандратовічу Уладзіміру Кіпрыянавічу. Але відавочна, што ён нарадзіўся не ад шлюбу з Адай фон Рыхтар. Адзінае згадванне аб ім знайшлося ў кнізе А. А. Угрымава «З Масквы ў Маскву праз Парыж і Варкуту»⁹⁷.

Гародна

Апошнія гады свайго жыцця беларускі генерал правёў на радзіме.

Перад Першай сусветнай вайной, пасля пераводу ў Варшаўскую акругу, сям’я генерала купіла маёнтак Гародна (500 га зямлі і лес) у Лідскім павеце, дзе генерал пасяліўся разам з дачкой Верай і жонкай Адай⁹⁸.

Маёнтак Гародна мае вялікую і слынную гісторыю.

Гародна ў першай палове XVIII ст. было спадчынным уласнасцю княгіні Саламеі Радзівіл з Сапегаў. У 1762 г. яна падаравала яго стрыечнаму ўнуку Людвіку Скумін-Тышкевічу (памёр у 1809 г.), жанатаму з княгіняй Канстанцыяй Панятоўскай (1759–1830). Кароль Станіслаў Аўгуст у Літве вырашыў абaperціся на Тышкевічаў. Адну з сваіх плямянніц, дачку князя Казіміра Панятоўскага, кароннага падкаморыя, выдаў замуж за Людвіка Тышкевіча, для другой, Тарэзы, дачкі Андрэя Панятоўскага, аўстрыйскага

⁹⁴ Гл.: Сакалоўскі Уладзімір. Надзвычайная місія БНР у Нямеччыне (1919–1925) // *Arhe*. 2009. № 3. С. 7–328.

⁹⁵ БЭ. Т. 7. С. 578.

⁹⁶ *Lietuviu enciklopedija*. Boston. T. 12. S. 318–319.

⁹⁷ Угримов А. А. Из Москвы в Москву через Париж и Воркуту / сост., предисл. и коммент. Т. А. Угримовой. М.: Изд-во «РА», 2004. С. 299. («Судьба этого человека типична для нашего времени. Сын генерала Кондратовича, он был младороссом в юношеской “спортгруппе”. Красивый, статный, веселый был малый. В 1939 году пошел добровольцем во французскую армию и служил в драгунском полку — моторизованной кавалерии. Провоевал всю кампанию 1939–1940 годов и посмотрелся “чудес” о “drole de guerre” (странной войне): мосты не взрывались, минные поля разминировались, оружие не поступало и прочее, и прочее. Был взят в плен вместе с Данзасом, тоже младороссом, который в 1941 году пошел к немцам, а Кондратович отказался и вернулся во Францию только после войны. В общей волне стремления вернуться в Россию и разочарованный Францией, репатриировался в конце 1947 года. Скитался по Советскому Союзу в надежде найти подходящую работу в сельском хозяйстве. Выселен из Крыма, где, было, зацепился. Пытался меня найти в Саратов, когда я был уже арестован. Был сам посажен и осужден ОСО на принудительные работы на Воркуте. Был ранен при “беспорядках” на 29-й, но остался после освобождения, чтобы заработать деньги на устройство жизни с женой, которая приехала к нему на Воркуту после невероятно тяжелых лет, пока он “сидел”. Позже начал работать на кожевенной фабрике в Осташкове и нашел меня по учебнику французского языка моей дочери. Заболел раком пищевода. Я ездил к нему в Осташков и сделал, что мог, так как домашние условия у него были совершенно неподходящими. Его, при моем участии, поместили в 62 онкологическую больницу в Петрово-Дальнем в почти безнадежном состоянии. Он сознавал, что болен раком и умирает. Он умер у меня на руках вследствие кровоизлияния после облучения.

Кондратович был жертвой того патриотического психоза, который нас охватил после победоносной войны, победы и веры, что теперь Россия расцветет! Торжественное отпевание Владимира было устроено А. Л. Казем-Беком в церкви Петра и Павла в Лефортове».)

⁹⁸ Гл.: Roman Aftanaz. *Dzieje rezydencji*. T. 4. S. 122–139.

фельдмаршала, выбраў Вінцэнта Тышкевіча, літоўскага ардынарыя. Людвік Тышкевіч, паслядоўна займаючы пасады віленскага цівуна, пісара вялікага літоўскага, гетмана польнага літоўскага, падскарбія вялікага літоўскага, а пасля падзелу краіны губернскага маршалка, «действительного статского советника», паступова пашыраў свае ўладанні вакол Гародна, набыўшы Перавозы і Забалаць з фальваркамі. Таксама былі пажалаваны яму каралём староства Эйшыскае, Васілішскае, Каняўскае, Радунскае і інш. Цэнтрам сваёй рэзідэнцыі ён выбраў Гародна. Ягоная зямельная маёмасць, падзеленая на дзве вялікія зоны, складалася з 65 вёсак. Добры гаспадар, ён трымаў свае маёнткі на высокім гаспадарчым узроўні.

Пасля смерці Людвіка Скумін-Тышкевіча ўвесь гэты вялікі маёнтак атрымала ў спадчыну ягоная адзіная дачка Ганна (1779–1867). Яна была замужам за Аляксандрам Патоцкім, а потым за Станіславам Дуніным-Вансоўскім. Тастамантам ад 1867 г. перапісала Гародна сыну ад першага шлюбу М. Патоцкаму (1812–1879), пасля смерці якога ўсё перайшло ў спадчыну ў 1880 г. графу Аўгусту Патоцкаму. Уладальніца Гародна, графіня Ганна Патоцкая напісала найцікавейшыя мемуары аб часе Напалеона, сваіх шматлікіх сустрэчах з ім (мемуары былі выдадзены ў XIX ст. на французскай мове і ў той жа час перакладзены на рускую, у 2005 г. перавыдадзены)⁹⁹.

Напрыканцы XIX ст. А. Патоцкі прадаў Гародна рускаму генералу Асатураву, ад якога маёнтак перайшоў да графа Ігнацьева, ад яго — да генерала Кандратовіча. У той час маёнтак складаўся з 23 200 дзесяцін зямлі і 15 фальваркаў, але Кандратовічы купілі толькі ягоную частку з Гароднам.

Людвік Тышкевіч, жанаты з княжнай Канстанцыяй Панятоўскай, дачкой князя Казіміра, подкамолага вялікага кароннага, роднага брата караля Станіслава Аўгуста, у 1775 г. чакаў прыезду караля і, як кажа мясцовае паданне, на працягу аднаго года пабудоваў хоць драўляны, але вельмі прыгожы двор у класічным стылі. Сядзіба пабудаваная архітэктарам Ф. Эйсенам. Дом звонку не вылучаўся нічым асаблівым, але ўсярэдзіне быў бліскуча і з добрым густам аздаблены. На ўпрыгожванне сядзібы Тышкевіч выдаткаваў вялікія сумы, запрашаючы мастакоў-дэкаратараў і майстроў, а таксама выпісваючы матэрыялы наўпрост з Парыжа. Кароль Станіслаў Панятоўскі ў Гародна так і не прыехаў, аднак двор быў закончаны і, нягледзячы на гульню лёсу, дастаяў да Другой сусветнай вайны.

Патоцкія ў Гародна бывалі эпізодычна, і таму з-за недахопу гаспадарчага нагляду і надта паспешнай будоўлі сцены паступова пачалі нахіляцца, што запатрабавала рамонт. Ад зруйнавання сядзібу выратаваў М. Патоцкі, які аддаў загад адрамантаваць дом і ашалаваць сцены дошкамі. Гэта не ўпрыгожыла дом, але забяспечыла яму доўгае жыццё. Таксама ўсярэдзіне былі праведзены работы па кансервацыі інтэр'еру.

Сядзібны ансамбль у Гародна стваралі тры будынкi: жылы палац, дом прыслугі, што стаяў насупраць, а з правага боку — мураваная капліца.

Цэнтр кампазіцыі — драўляны на высокім мураваным цокалі 1-павярховы прамавугольны сядзібны дом у стылі класіцызму (1780 г., архітэктар Ш. Цуг). Прасторны аднапавярховы сядзібны дом меў франтальна выцягнутыя фасады, па цэнтры якіх вылучаліся рызаліты з чатырохкалоннымі дарычнымі порцікамі, пад галоўны з якіх па шырокіх бакавых пандусах уязджалі карэты. Трохвугольныя франтоны порцікаў запаўнялі пластычныя картушы. Усярэдзіне дом меў парадную анфіладу апартаментаў з вялізнай бальнай залай у цэнтры. У падвале, у які вялі тарцовыя лесвіцы, знаходзіліся гаспадарчыя памяшканні і жыллё прыслугі. Строгі і аскетичны знешні выгляд будынка кантраставаў з багаццем і пышнасцю інтэр'еру дома, аформленага з выкарыстаннем палатняных шпалер, тукавых панэляў, пазалочаных барэльефаў, медальёнаў, гірлянд,

⁹⁹ Гл.: Графіня Анна Патоцкая. Мемуары. 1794–1820. М., 2005.

кветак, ваз з арнаментным роспісам, кафляных грубак і камінаў, жырандоляў у стылі Людовіка XVI з крышталю з пазалочанымі бронзавымі аправамі. Захаваліся фотаздымкі 1939 г., па якіх можна ўявіць сабе выгляд дома на працягу XIX–XX ст. Самы вялікі пакой займала бібліятэка. Яна адначасова служыла памяшканнем для гульні ў карты і змяшчала 4 кніжныя шафы і бронзавы, з мармуровымі ўпрыгожваннямі стол для гульні ў карты, 14 карцін, 4 гіпсавыя бюсты¹⁰⁰. Летам 1944 г. пасля бою аддзела АК з немцамі акаўцы запалілі палац, бо баяліся, што ў ім будзе размешчана залога надыходзячай Чырвонай Арміі. Пры гэтым шмат рэчаў з палаца разнеслі мясцовыя жыхары.

* * *

Вось у гэтым прыгожым маёнтку і прайшлі апошнія гады жыцця беларускага генерала К. Кандратовіча.

Пра гэтыя гады распавёў былы памочнік садоўніка маёнтка Струкель Уладзіслаў Янавіч (1916 г. нар., у 1939 г. жаўнер, абаронца Варшавы)¹⁰¹.

Сям’я Кандратовічаў вызначалася інтэлігентнасцю і добразычлівасцю да людзей. Сам генерал карыстаўся расійскай, беларускай, польскай мовамі ў побыце, у залежнасці ад абставінаў. Можна меркаваць, што адносіны з навакольнымі абшарнікамі не склаліся, і блізкае сяброўства ўсталявалася толькі з уладальнікам сядзібы Малое Мажэйкава інжынерам А. Брахоцкім. Госці прыезджалі з Варшавы і Парыжа, дзе жылі сваякі жонкі Ады. У маёнтку быў аўтамабіль, які бачны на адным з фотаздымкаў. Дачка Вера атрымала хатнюю адукацыю, выйшла замуж за мастака з Англіі, іспанца па паходжанні, Трыстама Рэйні (Tristram Reiney), з другой паловы 1930-х і да смерці ў 1988 г. жыла ў Англіі.

У жніво жонка Ада сустракала кожныя першыя вазы з падзякай да сялянаў і келіхам гарэлкі. Сам Струкель, тады яшчэ малады хлопец, атрымліваў заробак у памеры 90 пудоў жыта ў год плюс корм для жывёлы і бульбу, колькі трэба. Асабліва жонка генерала сачыла за прыгажосцю і парадкам у парку, сваім доме і ў дамах, дзе жыла прыслуга. Людзі, якія працавалі ў Кандратовічаў, атрымовалі беспрацэнтныя крэдыты на развіццё гаспадаркі, і, калі гаспадары бачылі, што грошы ўкладзены з розумам, крэдыт спісваўся.

Апошнія гады Кандратовіч правёў у інвалідным крэсле, хварэючы стратай каардынацыі руху. Ён не мог хадзіць, і жонка наняла сталую прыслугу. Памёр генерал Кандратовіч 31 кастрычніка 1932 г., быў пахаваны ў тым самым мундзіры, у якім быў паранены ў 1905 г. Пахаванне адбылося на лідскіх праваслаўных могілках.

17 верасня 1939 г. Ада Кандратовіч вымушана была з’ехаць праз Летува да дачкі ў Англію. У жніўні 1998 г. яе ўнук прыежджае на Беларусь дзеля перазахавання труны генерала на новых могілках у г. п. Воранава. А урну з часткай праху сваёй маці, якая пражыла найлепшыя гады маладосці ў маёнтку Гародна, пахаваў у прыгожым кутку парку, каля былой альтанкі. На крыжы было напісана «Вера Киприяновна Рейни (Кондратович) 1912–1988». У траўні 2000 г. труна з парэшткамі генерала была перазахаваная каля царквы ў Воранаве.

Цапер унукі і праўнукі генерала жывуць у Англіі і ЗША. Магчыма, што ўнукі генерала ёсць і ў Расіі.

А ў Беларусі да магілы генерала Кіпрыяна Кандратовіча прыходзяць тыя, каму дарагія ідэалы Беларускай Народнай Рэспублікі, за якія ён змагаўся.

Лявон ЛАЎРЭШ

¹⁰⁰ Гл.: Roman Aftanaz. Dzieje rezydencji. T. 4. S. 122–139.

¹⁰¹ Спадчына. 2002. № 1. С. 161–166.

ДАДАТКІ

1. Паслужны спіс

На службу паступіў 07.05.1875 г. у Вільні.

1878 — закончыў 2-ю вайсковую Канстанцінаўскую вучэльню ў Пецяўбургу 16 красавіка 1878 г. выпушчаны падпаручнікам і прыпісаны да лейб-гвардзейскага Егерскага палка. Затым пераведзены ў лейб-гвардзейскі Ізмайлаўскі полк прапаршчыкам.

29.07.1879 г. атрымаў чын падпаручніка гвардыі.

28.03.1882 — паручнік гвардыі.

25.03.1884 — штабс-капітан гвардыі, затым пераведзены ў капітаны Генеральнага Штаба (зноў пры пераходзе з гвардыі ў армію аўтаматычна атрымаў чын на адну прыступку вышэй). Служыў пры штабе Маскоўскай вайсковай акругі.

08.11.1884–02.04.1888 — афіцэр для адмысловых даручэнняў пры штабе Грэнадзёрскага корпуса ў Маскве.

01.12.1885–01.10.1886 — адбывае цэнзавае камандаванне ротай у 1-м лейб-грэнадзёрскім Екацярынаслаўскім палку (дзеля павышэння па службе афіцэр абавязаны быў выканаць камандзірскі цэнз на ўсіх вайсковых прыступках).

24.04.1888 г. — падпалкоўнік.

02.04.1888–12.12.1889 — штаб-афіцэр для даручэнняў пры штабе Маскоўскай вайсковай акругі.

12.12.1889–15.11.1897 — штаб-афіцэр для адмысловых даручэнняў пры камандуючым войскамі Маскоўскай вайсковай акругі.

28.03.1893 — палкоўнік.

01.05.1895–01.09.1895 — адбывае цэнзавае камандаванне батальёнам у 6-м грэнадзёрскім Таўрычаскім палку.

15.11.1897–02.02.1901 — начальнік штаба 2-й грэнадзёрскай дывізіі ў Маскве.

1900 — удзельнічаў у кітайскай кампаніі.

1900 — з фармулёўкай «за баявыя адзнакі», раней тэрміну, прысвоена званне генерал-маёр.

07.02.1901–11.07.1902 — камандзір 2-й брыгады 36-й пяхотнай дывізіі.

11.07.1902–24.12.1903 — у распараджэнні камандуючага войскамі Квантунскай вобласці.

24.12.1903–31.01.1904 — у распараджэнні намесніка на Далёкім Усходзе.

31.01.1904–22.02.1904 — начальнік 9-й Усходне-Сібірскай стралковай брыгады.

22.02.1904–05.03.1905 — камандзір 9-й Усходне-Сібірскай стралковай дывізіі.

20.08.1904 — «за баявыя адзнакі» зноў датэрмінова прысвоена званне генерал-лейтэнант.

04.07.1906–02.01.1907 — прыкамандзіраваны да Галоўнага Штаба.

02.01.07–25.01.1907 — камандзір 2-га вайсковага корпуса са штабам у Гродна.

25.01.1907–01.01.1910 — памочнік туркестанскага генерал-губернатара і камандуючага войскамі Туркестанскай акругі генерала Самсонава. Адначасова начальнік штаба Семірэчанскага казачага войска ў г. Ташкент.

06.12.1910 — генерал ад інфантэрыі.

01.01.1910–15.08.1913 — камандзір 1-га Каўказскага армейскага корпуса, адначасова памочнік генерал-губернатара ў г. Тыфліс.

15.08.1913 — камандзір 23-га армейскага корпуса 2-й арміі.

30.08.1914 — па выніках баёў зняты з займанай пасады і звольнены ў адстаўку, быў ў рэзерве чыноў пры штабе Мінскага ВА (з 25.11.1915).

З 08.05.1917 камандаваў 75-й пяхотнай дывізіяй.

1917 — на з'ездзе воінаў-беларусаў Заходняга фронту ён быў абраны ў Цэнтральную беларускую вайсковую раду (ЦБВР). Узначаліў створанае Радай бюро па арганізацыі беларускага войска.

Май 1918 — у Радзе міністраў БНР пад кіраўніцтвам Р. Скірмунта, міністр вайсковых спраў.

Лістапад 1918 — на кароткі тэрмін быў прызначаны віцэ-міністрам народнай абароны ва ўрадзе Літвы.

Пачатак 1919 — у Гродна Кандратовіч удзельнічае ў фармаванні штаб — Беларускаю камандатураю і 1-ы беларускі полк.

Пачатак 1919 — генерал Кандратовіч разам з дэпутатам Дзяржаўнай Думы Расіі Азнабішыным выязджае ў Парыж дзеля ўдзелу ў Парыжскай мірнай канферэнцыі.

2. Узнагароды

За 42 гады службы ў расійскім войску генерал К. Кандратовіч быў узнагароджаны амаль усімі вышэйшымі ордэнамі імперыі:

Св. Станіслава 3-й ст. (1885);

Св. Ганны 3-й ст. (1891);

Св. Станіслава 2-й ст. (1896);

Св. Ганны 2-й ст. (1899);

Св. Уладзіміра 3-й ст. з мячамі (1902);

Св. Станіслава 1-й ст. з мячамі (1904);

Св. Ганны 1-й ст. з мячамі (1905);

Залатая зброя (1906);

Св. Георгія 4-й ст. (17.07.1906);

Св. Уладзіміра 2-й ст. (04.06.1909; 03.07.1909);

Белага Арла (06.12.1912).